

**UCHWAŁA NR XXXIX/232/2021
RADY GMINY KLUCZE**

z dnia 9 lutego 2021 r.

w sprawie przyjęcia gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Klucze na lata 2021 – 2024

Na podstawie art.7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. 2020r. poz. 713 z późn. zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2020r. poz. 282 z późn. zm.) Rada Gminy Klucze uchwała co następuje:

§ 1.

1. Przyjmuje się gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Klucze na lata 2021 – 2024 po pozytywnym zaopiniowaniu przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie w brzmieniu stanowiącym załącznik do niniejszej uchwały.

2. Gminny Program Opieki nad Zabytkami gminy Klucze na lata 2021 – 2024 obejmuje obszar administracyjny gminy Klucze.

§ 2.

Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Klucze.

§ 3.

Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Małopolskiego.

***Program opieki nad zabytkami
gminy Klucze
na lata 2021-2024***

Listopad 2020

Wykonawca:

ul. Rzemieślnicza 1 /801

30-363 Kraków

www.terra-adp.pl

tel. 508 292 460

Zespół:

mgr inż. arch. Agnieszka Rozenau-Rybowicz

mgr inż. Danuta Ciepły

Spis treści:

1.	Wprowadzenie.....	3
2.	Uwarunkowania prawne tworzenia programu opieki nad zabytkami.....	4
3.	Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce	6
4.	Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	7
4.1.	Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	7
4.2.	Polityka w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami w dokumentach szczebla wojewódzkiego.....	13
4.3.	Dokumenty w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami szczebla powiatowego	21
5.	Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	23
5.1.	Dokumenty programowe gminy	23
5.2.	Zarys historii przekształceń przestrzennych obszaru gminy	28
5.3.	Charakterystyka zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.....	33
5.3.1.	Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	33
5.3.2.	Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	37
5.3.3.	Zabytki archeologiczne	46
5.3.4.	Dziedzictwo niematerialne	54
5.4.	Stan zasobów obiektów zabytkowych.....	56
5.5.	Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.....	59
6.	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego. Analiza szans i zagrożeń.....	60
6.1.	Mocne strony środowiska kulturowego.....	60
6.2.	Słabe strony	60
6.3.	Szanse.....	61
6.4.	Zagrożenia.....	61
7.	Założenia programowe	62
7.1.	Priorytety programu opieki	62
7.2.	Kierunki działań	62
7.3.	Zadania.....	63
8.	Instrumenty realizacji programu opieki nad zabytkami	64
9.	Zasady oceny realizacji programu	65
10.	Źródła finansowania.....	66
11.	Literatura	78

1. Wprowadzenie

Obowiązek sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282). Uwarunkowania prawne tworzenia tego dokumentu omówione zostały w Rozdziale 2. niniejszego opracowania.

Celem opracowania jest wskazanie najbardziej wartościowych obiektów i zespołów zabytkowych, określenie zagrożeń oraz wskazanie zasadniczych kierunków działań i zadań na rzecz opieki nad zabytkami. Jest to dokument programowy, który określa uwarunkowania i formułuje politykę w zakresie działań związanych z inicjowaniem, wspieraniem oraz koordynowaniem prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego, a także upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego gminy.

Przedmiotem niniejszego opracowania jest dziedzictwo kulturowe gminy Klucze, położonej w powiecie olkuskim, przy północno-zachodniej granicy województwa małopolskiego z województwem śląskim. Dziedzictwo kulturowe Gminy odzwierciedla historię i znaczenie tego regionu, a lokalne zabytki stanowią ważny i rozpoznawalny element krajobrazu kulturowego. Na terenie gminy znajdują się zabytki architektoniczne wpisane do rejestru zabytków województwa małopolskiego, obiekty nieruchome wpisane do gminnej ewidencji zabytków oraz stanowiska archeologiczne.

Podstawą dla formułowania polityki w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego jest rozpoznanie zasobów dziedzictwa materialnego oraz niematerialnego. W 2011 r. dla gminy Klucze w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, sporządzono gminną ewidencję zabytków – zweryfikowano wówczas w toku prac inwentaryzacyjnych stan obiektów znajdujących się w ewidencji wojewódzkiej. W roku 2020 ponownie dokonano weryfikacji zasobów obiektów zabytkowych i zaktualizowano ewidencję zabytków, która stanowi podstawę dla niniejszego opracowania.

Program opieki nad zabytkami wyznacza cele – kierunki działań oraz zadania na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami na lata przyszłe w oparciu o charakterystykę i stan zabytków nieruchomych. Program określa również mechanizmy finansowania działań ochronnych środowiska kulturowego i działań edukacyjnych wobec społeczności gminy. Adresowany jest do mieszkańców, w tym do właścicieli obiektów objętych ochroną, władz samorządu terytorialnego, miejscowych organizacji, mogących w praktyce zastosować się do określonych postulatów i proponowanych działań.

2. Uwarunkowania prawne tworzenia programu opieki nad zabytkami

Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami należy, zgodnie z art. 7 ust.1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 713), do zadań własnych gminy.

Ustawa z dnia 23 lipca o opiece nad zabytkami i ochronie zabytków (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 282) nakłada na lokalne organy samorządowe obowiązki i uprawnienia:

- prawo do utworzenia przez radę gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art. 16),
- obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy (art. 18 i 19),
- obowiązek uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 20),
- obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w postaci zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy (art. 22, ust. 4),
- przyjmowanie zawiadomień o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem oraz powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 32, ust.1, pkt 3 i ust. 2),
- przyjmowanie zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 33, ust. 1 i 2),
- sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku, do którego gmina posiada tytuł prawny (art. 71, ust. 1 i 2),
- prawo udzielania przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętych uchwałach, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (art. 81).

Wymieniona wyżej ustawa definiuje pojęcia ochrony i opieki nad zabytkami w sposób następujący:

- ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym powodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałania kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska,

- opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków naukowego badania i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenia i utrzymania zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury.

Przygotowanie i realizacja programu opieki nad zabytkami należy do ustawowych instrumentów samorządu, określonych w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282), w której określone zostały cele sporządzania programu opieki nad zabytkami oraz tryb jego sporządzania.

Zgodnie z art. 87 ust. 1 w/w ustawy, wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami oraz co 2 lata sprawozdanie z realizacji programu, które przedstawia Radzie (art. 87 ust. 5).

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje w art. 87 ust. 2 następujące cele programu opieki nad zabytkami:

- włączenie problemu ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych (wojewódzkich, powiatowych, gminnych) wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenia do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (w przypadku gminy Klucze: WKZ w Krakowie). Dokument ten ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym (art. 87 ust. 4).

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Ochrona i opieka nad dziedzictwem kulturowym na terenie Rzeczypospolitej Polskiej jest regulowana wieloma aktami prawnymi, które powinny być uwzględniane w opracowywaniu programów opieki nad zabytkami. Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

- **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej** (Dz. U. z 1997, nr 78 poz. 483, z późn. zm.)
- Zgodnie z Konstytucją, Polska „strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju” (art. 5) oraz „stwarza warunki upowszechnienia i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju” (art. 6, ust.1), natomiast każdy obywatel „obowiązany jest do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie” (art.86);
- **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282), która jest podstawowym aktem prawnym dotyczącym dziedzictwa kulturowego w Polsce;
- **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 713), która w art. 7 ust. 1 pkt. 9 stanowi, iż „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy: (...) kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”.

Uregulowania prawne dotyczące opieki nad zabytkami znajdują się również w ustawach:

- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. *o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* (t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 293 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. *Prawo budowlane* (t. j. Dz. U. 2019 r. poz. 1186 późn. zm.);
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. *Prawo ochrony środowiska* (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1219);
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. *o ochronie przyrody* (t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 55);
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. *o gospodarce nieruchomościami* (t. j. Dz. U. 2020 r. poz. 65 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. *o rewitalizacji* (t. j. Dz. U. 2020 r. poz. 802 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. *o zmianie niektórych ustaw z związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu* (t. j. Dz. U. z 2015 poz. 774 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. *o ochronie gruntów rolnych i leśnych* (t. j. Dz. U. 2017 r., poz. 1161);
- Ustawa z dnia 25 października 1991 r. *o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej* (Dz. U. z 2020 r., poz. 194);
- Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. *o muzeach* (t. j. Dz. U. z 2020 r., poz. 902);
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. *o bibliotekach* (t. j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1479);
- Ustawa z dnia 14 lipca 1983 *o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 164);
- Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. *o grobach i cmentarzach wojennych* (t. j. Dz. U. z 2018 poz. 2337).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju - Polska 2030¹ to dokument określający główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju.

W ramach określonego w Strategii Celu 3 - Poprawa dostępności i jakości edukacji na wszystkich etapach oraz podniesienie konkurencyjności nauki jako jeden z kierunków interwencji wskazano *Wzmacnianie wykorzystania potencjału kreatywnego poprzez rozwój sektora kreatywnego i przedsiębiorstw kreatywnych*. Kierunek ten ma obejmować:

- Wspieranie dywersyfikacji źródeł finansowania sektora kultury i sektora kreatywności.
- Wspieranie edukacji artystycznej.
- Wsparcie postaw przedsiębiorczych w sektorze kultury.
- Współpracę z podmiotami z innych sektorów.

W ramach Celu 11 – wzrost społecznego kapitału rozwoju, wśród kierunków interwencji wskazano *Zwiększenie obecności kultury w życiu codziennym ludzi poprzez stałe zwiększanie dostępności zasobów kultury i kształcenie nawyków kulturowych*. Kierunek ten ma obejmować:

- Uzupełnienie programów szkolnych o zajęcia dotyczące kultury, sztuki (rozszerzenie zajęć plastycznych, muzycznych) oraz wprowadzenie projektów współpracy między szkołami a instytucjami kultury – muzeami, ośrodkami kultury, bibliotekami, teatrami, kinami i galeriami sztuki.
- Promocję modelu kształtowania przestrzeni publicznej (rzeźby, wystawy publiczne, konkursy talentów, itd.).
- Promocję czytelnictwa, teatrów, kina.
- Wprowadzanie nowoczesnych metod obcowania z kulturą i sztuką do przestrzeni publicznej (prezentacje multimedialne, video-walls, audiobooks w komunikacji miejskiej, itd.).
- Poprawę jakości i rozwój edukacji kulturalnej i artystycznej w systemie edukacji formalnej i innej niż formalna.
- Wykorzystanie i rozwój infrastruktury instytucji kultury w zakresie edukacji i animacji kulturalnej oraz realizacji funkcji społecznych przez instytucje.
- Wspieranie procesów digitalizacji i upowszechniania zasobów kultury i dziedzictwa kulturowego.

W ramach wymienionego wyżej Celu 11 wskazano również kierunek interwencji *Modernizacja infrastruktury oraz rozszerzenie ról społecznych instytucji kultury, w tym bibliotek i ośrodków kultury*. Kierunek ten ma obejmować:

- Modernizację i rozwój infrastruktury bibliotek lokalnych i ośrodków kultury przede wszystkim na terenach wiejskich i w małych miastach.

¹ Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju - Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2013.

- Realizację programów i szkoleń podnoszenia kompetencji i kwalifikacji dla pracowników tych instytucji i organizacji w zakresie przede wszystkim edukacji cyfrowej, kulturalnej, medialnej i prawnej.
- Wyposażenie bibliotek i ośrodków kultury w sprzęt informatyczny.
- Digitalizację zasobów i tworzenie sieci współpracy między instytucjami kultury.
- Promocję czytelnictwa, uczestnictwa w kulturze, korzystania z zasobów i usług instytucji kultury oraz innych podmiotów aktywnych w obszarze kultury.
- Usprawnienie modelu zarządzania i funkcjonowania instytucji kultury.

Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)² została przyjęta uchwałą nr 8 przez Radę Ministrów dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej uchwałą Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r. Dokument jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa. W jednolitym systemie programowym przedstawia cele do realizacji w horyzoncie roku 2020 i 2030, określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji jej celów. Głównym celem Strategii jest *tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym*.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących kierunkach interwencji:

- Obszar: E-państwo - kierunkach interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji - orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.
Wyznaczony projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej - kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

- Obszar: Kapitał ludzki i społeczny - kierunkach interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2020 r.:

- Wzmacnianie potencjału instytucji kultury o szczególnym znaczeniu - wspieranie instytucji kultury, których wieloletnia działalność i tradycja mają szczególne znaczenie dla celów polityki państwa w obszarze kultury i których dorobek jest ważnym elementem budowania tożsamości kulturowej Polaków oraz narzędziem promocji Polski w świecie.
- Wypracowanie systemu wspierania rozwoju sektorów kreatywnych - stworzenie warunków dla rozwoju sektorów kreatywnych w Polsce, które wpłyną na rozwój całego ekosystemu wspierania kultury.

Działania do 2030 r.:

- Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego - wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty;

² Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030r.), przyjęta Uchwała nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. (M.P.2017 poz.260), Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, Warszawa, luty 2017.

inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

- Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004 – 2013³ wraz z Uzupelnieniem na lata 2004-2020⁴

Głównym celem strategicznym jest działanie na rzecz zrównoważonego rozwoju kultury w regionach, w ramach którego jednym z celów szczegółowych określa zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywną ochronę zabytków. Instrumentami realizacji strategii mają być m.in. Narodowe Programy Kultury, wśród których znajduje się Narodowy Program Kultury - „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”. Celem tego programu jest poprawa stanu i dostępności zabytków poprzez:

- tworzenie warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze ochrony zabytków,
- kompleksową rewaloryzację zabytków i ich adaptację na cele społeczne,
- zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości,
- tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- promocję polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą,
- wzmocnienie zasobów ludzkich w sferze ochrony zabytków,
- podnoszenie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego,
- zabezpieczanie zabytków i archiwaliów przed nielegalnym wywozem za granicę.

Priorytetem I działania Narodowego programu kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” jest aktywne zarządzanie zasobem stanowiącym materialne dziedzictwo kulturowe. Działania realizowane w ramach niniejszego priorytetu mają na celu materialną poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewitalizację oraz zwiększenie ich dostępności dla mieszkańców, turystów i inwestorów. Realizacja zadań ma pozwolić na zwiększenie atrakcyjności regionów, a także wykorzystanie przez nie potencjału związanego z posiadaniem dziedzictwem kulturowym.

Priorytetem II jest edukacja i administracja na rzecz ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego. Działania realizowane w ramach tego priorytetu to rozwój zasobów ludzkich oraz podnoszenie tożsamości społecznej w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, a także ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego przed nielegalnym wwozem, wywozem i przewozem przez granice.

W Uzupelnieniu narodowej strategii rozwoju kultury na lata 2004 – 2020 przewidziano wśród instrumentów wdrożenia m. in. programy operacyjne. Należą do nich m.in.:

- „Dziedzictwo kulturowe” - realizowany w ramach dwóch komplementarnych priorytetów: rewaloryzacja zabytków nieruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych. Podstawowym celem pierwszego priorytetu jest poprawa stanu zachowania zabytków, zwiększenie

³Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004 – 2013, Ministerstwo Kultury.

⁴Uzupelnienie narodowej strategii rozwoju kultury na lata 2004 – 2020, Ministerstwo Kultury, Warszawa 2005.

narodowego zasobu dziedzictwa kulturowego, kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, wreszcie zabezpieczenia zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych i konfliktu zbrojnego. Priorytet drugi koncentruje się natomiast na zadaniach związanych z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych.

- „Edukacja kulturalna i upowszechnianie kultury” – głównym celem programu jest podnoszenie kompetencji kulturalnych społeczeństwa, przygotowanie dzieci i młodzieży do aktywnego uczestnictwa w kulturze, tworzenie warunków do rozwijania aktywności twórczej, wzbogacenie oferty kulturalnej kierowanej do szerokiego grona odbiorców, zachowanie tradycji i przekazu ludowego dziedzictwa kulturowego, a także podnoszenie kwalifikacji i doskonalenie zawodowe osób działających w sferze upowszechniania kultury. Dla realizacji celu przewidziane zostały m.in. zadania z zakresu ochrony i rozwoju specyficznych dla regionów inicjatyw kulturalnych, szczególnie z zakresu kultury ludowej.
- „Obserwatorium kultury” – celem programu jest stworzenie platformy wymiany poglądów i wiedzy oraz dyskusji na temat problemów i uwarunkowań rozwoju kultury. Dla realizacji celu przewidziane zostały m.in. zadania z zakresu realizacji prac badawczych i dokumentacyjnych oraz analiz dotyczących uczestnictwa w kulturze, ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego oraz tradycji regionalnych, rynku pracy w kulturze, finansowania kultury, zarządzania kulturą, systemów informacji o kulturze, statystyki kultury.
- „Promesa Ministra Kultury” – celem jest zwiększenie efektywności wykorzystania środków europejskich na rzecz rozwoju kultury. Program polega na dofinansowaniu przez Ministra Kultury wkładu krajowego do wybranych projektów kulturalnych, realizowanych ze środków europejskich.
- „Rozwój inicjatyw lokalnych” – celem programu jest wyrównywanie różnic w dostępie do kultury, pobudzanie inicjatyw lokalnych oraz stwarzanie na poziomie lokalnym warunków do rozwoju twórczości.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami⁵. Program obejmuje perspektywę na lata 2019 – 2022. Program jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Głównym celem projektu Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami, który w okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania, tj.:

- Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”, dla realizacji którego ustalono kierunki działania i zadania:
 1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym:

⁵ Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, przyjęty Uchwałą Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

- a. Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami,
 - b. Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
 - c. Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach
 - d. Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami;
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym:
- a. Wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
 - b. Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
 - c. Wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
 - d. Powołanie Centrum Architektury Drewnianej;
- Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”, podzielony na kierunki działania:
1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami:
 - a. Upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy);
 2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego:
 - a. Podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.;
- Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”, podzielony na kierunki działania:
1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości:
 - a. Kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami,
 - b. Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
 2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami:
 - a. Program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KZPK 2030)⁶ stanowiąca najważniejszy krajowy dokument strategiczny dotyczący zagospodarowania

⁶Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, przyjęta przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r., Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012.

przestrzennego określa m.in. politykę w zakresie dziedzictwa kulturowego. W dokumencie tym określone zostały następujące cele polityki przestrzennej oraz zalecane działania odnoszące się do dziedzictwa kulturowego Polski:

- rewitalizacja historycznych i zabytkowych obiektów w celu wzmocnienia i wyeksponowania ich funkcji,
- zabezpieczenie możliwości dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego w oparciu o zachowanie w dobrym stanie zasobów naturalnych, kulturowych i lokalnych walorów środowiska,
- zachowanie dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, w tym najcenniejszych fragmentów przestrzeni przyrodniczej, w procesie trwałego rozwoju społeczno-gospodarczego przy aktywnym udziale społeczności lokalnych,
- rozpoznanie i zachowanie charakterystycznych krajobrazów przyrodniczych i historycznych i związanych z nimi elementów symbolicznych o charakterze dóbr materialnych lub stanowiących część niematerialną dziedzictwa kultury oraz rozwój współczesnych krajobrazów kulturowych,
- ochrona i wykorzystanie dla celów rozwojowych potencjału przyrodniczego, krajobrazowego i kulturowego warunkiem rozwoju obszarów wiejskich oraz zyskaniu dodatkowych źródeł dochodu poza rolnictwem
- osiągnięcie specjalizacji dzięki wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego, zasobów przyrodniczych i krajobrazowych, szansą dla rozwoju wielu obszarów wiejskich,
- poprawa stanu budynków mieszkalnych i budynków użyteczności publicznej, ochrona dziedzictwa kulturowego, zapewnienie wysokiej jakości przestrzeni publicznych, poprawa transportu publicznego, itp. powinny zapewniać kompleksowe lokalne programy rewitalizacji,
- określenie w oparciu o jednolitą metodologię równorzędnych wartości przyrodniczych, krajobrazowych i zabytkowych obiektów kultury materialnej w celu stworzenia warunków do prowadzenia aktywnej polityki konserwatorskiej i promocyjnej w stosunku do tych zasobów, obejmującej określenie przestrzeni i obiektów poddanych ochronie lub wskazanych do ochrony na podstawie list obiektów i obszarów oraz prowadzenia monitoringu zachowania zasobów.

4.2. Polityka w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami w dokumentach szczebla wojewódzkiego

Strategia Rozwoju Województwa „Małopolska 2030”⁷ wskazuje, że województwo małopolskie jest regionem posiadającym wyjątkowe obiekty dziedzictwa, stanowiące istotną część narodowego i europejskiego dziedzictwa, mocno wpływające na poczucie narodowej tożsamości Polaków. Spośród 15 obiektów z Polski wpisanych na prestiżową Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO, aż 6 miejsc lub zespołów obiektów znajduje się w Małopolsce. Wojewódzka ewidencja zabytków zawiera około 48 000 obiektów, natomiast do wojewódzkiego rejestru zabytków nieruchomych wpisanych jest 5 981 zabytków. Zdecydowana większość z nich zlokalizowana jest w Krakowie i jego najbliższej okolicy, a także w południowej części Małopolski. Wśród zabytków nieruchomych wyróżnia się grupa 174 obiektów o znaczeniu regionalnym. Województwo małopolskie plasuje się w czołówce – na drugim miejscu w Polsce, za województwem dolnośląskim – pod względem „zagęszczenia” obszarowego zabytków, liczby obiektów nieruchomych przypadających na 1000 km². Na taki obszar w Małopolsce przypada 349 zabytków, znacznie powyżej średniej krajowej (235). W dokonanej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa analizie szacuje się, że jedynie 1/3 obiektów figurujących w wojewódzkim rejestrze zabytków nie wykazuje objawów zniszczenia i nie wymaga przeprowadzenia prac remontowych, pozostałe 2/3 obiektów wymaga podjęcia tego typu prac. Za szczególnie zagrożone uznaje się 378 obiektów, które nie utraciły wartości zabytkowych (to 7,79% całego regionalnego zasobu). Grupę obiektów, których istnienie jest szczególnie zagrożone stanowi drewniane budownictwo mieszkalne.

Małopolska jest regionem, w którym kultura w znaczący sposób wpływa na budowanie kapitału społecznego poprzez aktywną działalność centów kultury, domów i ośrodków kultury oraz klubów i świetlic. Województwo małopolskie od lat wyróżnia się największą w kraju liczbą instytucji - w 2018 roku działało ich 457 i plasowało region przed województwem podkarpackim (379) oraz śląskim (372). Na wsi zlokalizowana była większość świetlic (95%), domów kultury (73,9%), ośrodków kultury (72,9%) oraz centrów kultury (51,4%). Kluby miały swoje siedziby głównie w miastach – 83,1%. W 2018 r. instytucje te zorganizowały 27,6 tys. imprez, w których wzięło udział 4,1 mln uczestników.

Wyzwania określone w Strategii, to:

- Zachowanie dziedzictwa dla przyszłych pokoleń, szczególnie przeprowadzenie prac adaptacyjnych i modernizacyjnych obiektów zagrożonych (np. drewnianego budownictwa mieszkalnego – interwencja „in situ”, zabytkowych dworów, pałaców i zamków oraz zabytkowych obiektów techniki).
- Kultura żywa - zachowanie aktywności twórców i animatorów oraz utrzymanie popytu na usługi w sektorze kultury.
- Podtrzymanie wizerunku Małopolski jako regionu silnego kulturowo i twórczo wykorzystującego potencjał innowacji oraz kształtującego swą tożsamość i doceniającego swoje korzenie.
- Kultura dla nowego pokolenia – świadomość i wrażliwość ludzi – wzmocnienie edukacji kulturowej poprzez rozszerzenie oferty edukacyjnej, budowanie tożsamości lokalnej i ponadregionalnej, podnoszenie poziomu wiedzy o kulturze, sztuce i twórcach, kształcenie oraz rozwijanie kompetencji kulturowych i kreatywnych

⁷ Strategia rozwoju województwa „Małopolska 2030”, przyjęta Uchwałą Nr 1612/19 Zarządu Województwa Małopolskiego z dnia 29 sierpnia 2019 r.

W ramach strategii postępowania przyjęto, że potencjał, jakim dysponuje Małopolska pod względem zasobów dziedzictwa kulturowego stanowi o wyjątkowości i atrakcyjności regionu, sprawiając że zajmuje on szczególne miejsce na mapie kulturalnej kraju. Niezwykłe bogactwo unikatowych zabytków kultury materialnej i niematerialnej z jednej strony wymaga systematycznego prowadzenia działań dążących do poprawy stanu ich zachowania, z drugiej – pozwala na kreowanie nowych funkcji zabytków, odpowiadających na aktualne potrzeby społeczne czy gospodarcze (w szczególności kulturalne, edukacyjne i turystyczne). Kluczowe znaczenie ma także skuteczna ochrona i rewaloryzacja zabytkowych przestrzeni urbanistycznych i ruralistycznych, a nie tylko pojedynczych obiektów. Podmioty działające w obszarze kultury powinny budować między sobą relacje, które pozwolą na czerpanie korzyści z wymiany doświadczeń, sprzyjać będą tworzeniu zintegrowanej oferty kulturalnej oraz wyrównywaniu istniejących deficytów w dostępie do oferty kulturalnej w regionie.

Poziom partycypacji powiązany jest ściśle z edukacją kulturalną, stąd konieczność przygotowywania do uczestnictwa w życiu kulturalnym i uczenia korzystania z kultury już od najmłodszych lat. Istnieje potrzeba rozwoju programów edukacyjnych na poziomie kultury wysokiej i popularnej, dedykowanych różnym grupom odbiorców i realizowanych w oparciu o potencjał sektora kultury, zarówno w grupach formalnych, jak i nieformalnych. Podejmowane działania umożliwią także rozwijanie kreatywności i innowacyjności wśród dzieci i młodzieży, co w przyszłości przełoży się na potencjał w zakresie budowania społeczeństwa kreatywnego. Ożywienie edukacji kulturalnej powinno nastąpić przy równoczesnym wychodzeniu naprzeciw oczekiwaniom mieszkańców w tym zakresie, z uwzględnieniem potrzeb i preferencji różnych grup społecznych.

Bardzo ważnym zasobem dziedzictwa Małopolski jest tradycja, żywe niematerialne przejawy kultury, odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom. Wymagają one ochrony i opieki, szczególnie poprzez wsparcie folkloru, tradycji i sztuki ludowej. Istotne jest zachowanie i budowa tożsamości Małopolan w oparciu o tradycję i duchowość miejsca, z jednoczesnym wykorzystaniem potencjału innowacji. Kultura dialogu z mieszkańcami, dostrzeganie ich potrzeb i wspieranie wspólnych działań, w tym o charakterze lokalnym, pomogą w utrzymaniu dobrego wizerunku Małopolski jako regionu silnego dziedzictwem kulturowym, z mieszkańcami świadomymi jego wartości i śmiało spoglądającymi w przyszłość.

Główne kierunki działań odnoszące się do dziedzictwa kulturowego określone w Strategii to:

- Ochrona, promocja i rozwój dziedzictwa kulturowego:
 - Ochrona i opieka nad zabytkami nieruchomymi i ruchomymi.
 - Działania na rzecz nadawania obiektom zabytkowym nowych funkcji użytkowych, m.in. związanych z działalnością kulturalną, edukacyjną oraz turystyczną.
 - Dokumentowanie, zachowywanie i upowszechnianie dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym wprowadzenie otwartej licencji dla wzorów etnograficznych w oparciu o formy i motywy ludowe.
 - Wspieranie twórców ludowych, rzemiosła oraz produktów tradycyjnych i regionalnych.
 - Zapewnienie ochrony i właściwego wykorzystania obiektów zaliczanych do dóbr kultury współczesnej.
- Zmiana jakości usług i dostosowanie oferty kultury do zmieniających się potrzeb odbiorców:

- Poprawa jakości istniejącej oraz budowa nowej infrastruktury kultury, a także adaptacja obiektów na cele kulturalne.
 - Tworzenie wspólnej oferty kulturalnej w ramach współpracy pomiędzy podmiotami kultury (sieciowanie).
 - Poprawa otwartości instytucji kultury na różne potrzeby osób, w tym rodzin z dziećmi, osób z niepełnosprawnościami, seniorów.
 - Zwiększanie różnorodności oferty instytucji kultury i wprowadzanie propozycji interdyscyplinarnych, w tym z wykorzystaniem nowoczesnych rozwiązań technologicznych, w celu podnoszenia dostępności i atrakcyjności oferty.
 - Wspieranie aktywności twórców i animatorów kultury w łączności z odbiorcami.
 - Wsparcie rozwoju kadr kultury, w tym animatorów kultury, menadżerów kultury i osób zajmujących się działalnością naukowo-badawczą w instytucjach kultury.
 - Wzmocnienie kooperacji podmiotów działających w obszarze kultury z podmiotami przemysłów kreatywnych.
 - Optymalizacja mechanizmów zarządzania podmiotami działającymi w obszarze kultury i dziedzictwa.
- Wzmocnienie edukacji kulturalnej:
- Rozwijanie programów edukacji kulturalnej, ukierunkowanych na zróżnicowane grupy odbiorców, wspierających kształtowanie potrzeb i postaw oraz umożliwiających świadome i aktywne uczestnictwo w kulturze.
 - Stymulowanie współpracy podmiotów sektora edukacji i kultury dla realizacji programów i propozycji kulturalnych rozwijających umiejętności uniwersalne, w szczególności kompetencje kreatywne dzieci i młodzieży.
 - Wspomaganie lokalnych inicjatyw i form twórczego uczestnictwa w przedsięwzięciach kulturalnych.
 - Stymulowanie międzypokoleniowej wymiany wartości kulturowych poprzez różnorodne inicjatywy społeczne.
- Zachowanie i budowa tożsamości mieszkańców w oparciu o potencjał innowacyjny i tradycję:
- Kreowanie i organizowanie wydarzeń kulturalnych służących pielęgnowaniu polskości oraz rozwojowi i kształtowaniu świadomości narodowej i regionalnej mieszkańców.
 - Koordynacja i wsparcie marketingowe wydarzeń kulturalnych inicjowanych przez społeczność i instytucje lokalne.
 - Ożywianie potencjałów drzemających w społecznościach lokalnych, w tym na terenach peryferyjnych, np. górskich, poprzez inicjatywy kulturalne, m.in. organizowanie muzeów domowych i ekomuzeów.

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2018 – 2021⁸ stanowi naturalną kontynuację wcześniejszych dokumentów programowych. Aktualna misja programu to „Pielęgnowanie i przywracanie wysokiej wartości wyjątkowych elementów krajobrazu kulturowego Małopolski wraz z kreowaniem poczucia istoty regionalnej tożsamości i wzmacnianiem obywatelskiej odpowiedzialności za kulturową spuściznę pokoleń oraz adekwatnym systemem ochrony i opieki nad zabytkami”.

⁸ Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2018 – 2021, przyjęty Uchwałą Nr VI/49/19 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 25 lutego 2019 r.

Fundamentami dla realizacji misji są:

- zapewnienie możliwie najskuteczniejszej ochrony regionalnego dziedzictwa kulturowego – zarówno tego najcenniejszego, jak i tych wszystkich jego aspektów, które w powszechnym odbiorze nie są jeszcze postrzegane jako wspólne dziedzictwo kulturowe warte ochrony i opieki,
- utrzymanie bogactwa i zróżnicowania kulturowego wynikającego z długiej historii regionu,
- umiejętne łączenie teraźniejszości i przyszłości z przeszłością,
- harmonijna korelacja środowiska zurbanizowanego ze środowiskiem przyrodniczym,
- przywrócenie, uporządkowanie i pielęgnowanie krajobrazu kulturowego Małopolski, zagrożonego lub skażonego działaniami człowieka i rozwojem cywilizacji, związanymi np. ze niszczeniem,
- zasobów naturalnych i kulturowych, zakłóceniami funkcjonowania ekosystemów przyrodniczych,
- działaniami prowadzącymi do zmian fizjonomii krajobrazu, do niszczenia układów
- kompozycyjnych, układów historycznych, wprowadzaniem chaosu w przestrzeni, pozbawianiem
- jej indywidualności i funkcjonalności,
- powiązanie przestrzeni w sieci o wieloaspektowym znaczeniu i licznych funkcjach,
- kreowanie regionalnej tożsamości wspartej na dziedzictwie, z której obecne i przyszłe pokolenia
- mogą czerpać wzorce, inspiracje w procesie rozwoju osobistego, społecznego, gospodarczego,
- wzmacnianie aktywności i odpowiedzialności obywatelskiej za dziedzictwo kulturowe regionu,
- budowanie potencjału społecznego i relacyjnego dla dziedzictwa.

Misja programu stawia jeden cel strategiczny: *Harmonijne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego Małopolski dla sprostania wyzwaniom teraźniejszości i przyszłości oraz zapewnienia wysokiej jakości życia Małopolan.* W ramach tego celu wyznaczone zostały dwa cele operacyjne, pięć priorytetów oraz kierunki działań:

1) Cel operacyjny I – *Skuteczna ochrona zasobów dziedzictwa i wartości kulturowych regionu:*

- Priorytet I. 1: Zachowanie optymalnej jakości krajobrazu kulturowego i funkcjonalne wykorzystywanie miejsc i obiektów dziedzictwa:
 - Stosowanie i egzekwowanie wytycznych konserwatorskich oraz zapewnianie zintegrowanej, kompleksowej konserwacji zabytków,
 - Stosowanie zasady ochrony zabytków in situ wraz z otoczeniem zabytku,
 - Rozpoznawanie stanu zachowania, badanie, dokumentowanie i monitoring zasobów oraz przemian regionalnego dziedzictwa kulturowego,
 - Poprawa stanu zachowania najcenniejszych i najbardziej zdegradowanych obiektów i obszarów zabytkowych,
 - Kształtowanie krajobrazu i rewitalizacja miejscowości i obszarów,
 - Konsekwentne i systematyczne wprowadzanie regulacji określonych ustawą krajobrazową,
 - Utrzymywanie tradycyjnego charakteru wsi.
- Priorytet I. 2: Zachowanie historycznej wielokulturowości regionu, tradycji i tożsamości regionalnej i lokalnej:

- Wzmocnienie ochrony i opieki nad dziedzictwem niematerialnym opartym na wielokulturowości regionu,
 - Wspieranie twórców ludowych, rzemiosła i tworzenie rynku produktów tradycyjnych i regionalnych,
 - Kreowanie placówek muzealnych jako ogniw lokalnej tożsamości, edukacji i regionalnej turystyki kulturowej
 - Wprowadzanie adekwatnej oferty edukacyjnej o wartościach i różnorodności dziedzictwa kulturowego Małopolski
 - Promowanie dobrych praktyk z zakresu użytkowania obiektów zabytkowych i kształtowania przestrzeni na obszarach cennych krajobrazowo.
- 2) Cel operacyjny II – Wspólnotowa odpowiedzialność i efektywne zarządzanie regionalną przestrzenią kulturową:
- Priorytet II. 1: Aktywność społeczna i emocjonalne zaangażowanie w opiekę nad regionalną przestrzenią kulturową:
 - Inicjowanie i wspieranie inicjatyw oraz aktywności środowisk czerpiących z walorów dziedzictwa kulturowego i twórczo je interpretujących,
 - Uwzględnianie potrzeb edukacji o dziedzictwie lokalnym i regionalnym w programach nauczania i w konkurencyjnej ofercie czasu wolnego dla wszystkich grup wiekowych,
 - Aktywne zarządzanie miejscami z Listy Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO, pomnikami historii i szlakami kulturowymi w wymiarze świadomości międzynarodowej i lokalnej,
 - Budowanie silnej identyfikacji Małopolan z regionalnym dziedzictwem kulturowym.
 - Priorytet II. 2 : Systemowa i projektowa współpraca podmiotów zaangażowanych w ochronę i opiekę nad dziedzictwem kulturowym:
 - Stymulowanie rozwoju projektowania urbanistycznego, chroniącego i wzbogacającego przestrzeń kulturową i dziedzictwo,
 - Trwała i programowa współpraca administracji publicznej ze środowiskami naukowymi obejmująca kształcenie kadr i definiowanie metod ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym,
 - Harmonijne łączenie walorów zabytków z ich współczesnymi funkcjami,
 - Rozwijanie współpracy międzyregionalnej i międzynarodowej oraz integracji regionalnej budowanej w oparciu o ideę sieci obszarów, miejsc i instytucji,
 - Stworzenie modelowych porozumień kompetencyjnych służb konserwatorskich z samorządami i instytucjami ochrony zabytków.
 - Priorytet II. 3: Perspektywiczne wykorzystywanie walorów dziedzictwa kulturowego w edukacji, turystyce, gospodarce wiedzy:
 - Unowocześnienie instytucji opieki nad zbiorami i zabytkami,
 - Edukowanie do odbioru dziedzictwa kulturowego, jego interpretacji i reinterpretacji,
 - Sprzyjanie rozwojowi oferty przemysłów czasu wolnego opartych na wartościach krajobrazu kulturowego oraz miejscowych tradycjach i autentyczności lokalnego dziedzictwa kulturowego,

- Prowadzenie aktywnego marketingu i systemowej promocji walorów i aspektów regionalnego dziedzictwa kulturowego,
- Prowadzenie aktywnej polityki rynku pracy – tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzictwem kulturowym i wspieranie tradycyjnych form działalności gospodarczej,
- Optymalizacja procesów cyfryzacji zasobów dziedzictwa materialnego i niematerialnego i ich udostępnianie wraz z definiowaniem treści edukacyjnych i promocyjnych,
- Wspieranie rozwoju turystyki kulturowej i rekreacyjnej wraz z rozwojem infrastruktury turystycznej,
- Ochrona przed utratą unikatowości i walorów krajobrazu, będącego głównym nośnikiem konkurencyjności i atrakcyjności regionu.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego⁹ Głównym celem dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego w Planie zagospodarowania przestrzennego województwa małopolskiego jest cel strategiczny B.4. Kształtowanie krajobrazu kulturowego. Obejmuje on następujące działania:

- B.4.1. Stworzenie systemu ochrony krajobrazu kulturowego;
- B.4.2. Zapobieganie rozproszaniu osadnictwa;
- B.4.3. Ochrona dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich;
- B.4.4. Ochrona tradycyjnych form gospodarowania, szczególnie na terenach górskich;
- B.4.5. Ochrona zabytków i rewitalizacja starej zabudowy;
- B.4.6. Humanizacja blokowisk.

Ochrona, utrzymanie i przywracanie zasobów dziedzictwa kulturowego nastąpi poprzez:

- ustanawianie nowych form ochrony zasobów kulturowych takich jak parki kulturowe;
- obejmowanie ochroną w studiach uwarunkowań i miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego wartościowych obiektów i zespołów znajdujących się poza rejestrem zabytków, w tym zabytków inżynierii;
- egzekwowanie zaleceń konserwatorskich oraz prawidłowości procesu rewaloryzacji i użytkowania obiektów zabytkowych;
- opracowanie i prowadzenie programów ochrony obiektów zabytkowych łączących ochronę z wykorzystaniem gospodarczo-społecznym;
- opracowanie i prowadzenie programów ochrony obiektów zabytkowych architektury regionalnej;
- opracowanie programu dotyczącego ochrony zespołów architektury militarnej i pól bitewnych oraz miejsc wydarzeń historycznych, w tym martyrologii;
- kształtowanie świadomości społeczeństwa o wartości zasobów zabytkowych oraz wartościach regionalnych;
- dokumentowanie i opracowywanie pod względem naukowym zasobów dziedzictwa kulturowego;
- ochrona dorobku mniejszości etnicznych;
- stwarzanie warunków do rozwoju kultur subregionalnych w celu integracji społeczności rozdzielonych granicami administracyjnymi.

⁹ Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego, przyjęty Uchwałą Nr XLVII/732/18 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 26 marca 2018 r. w sprawie zmiany Uchwały Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 22 grudnia 2003 roku

Wykorzystanie i udostępnianie zasobów dziedzictwa kulturowego nastąpi poprzez:

- tworzenie ofert inwestycyjnych i poszukiwanie inwestorów proponujących wykorzystanie zasobów w sposób nie kolidujący z charakterem i pierwotną funkcją obiektów;
- prowadzenie działań promocyjnych, organizacyjnych dla podniesienia świadomości społeczeństwa odnośnie znaczenia i wartości obiektów zabytkowych, a także możliwości ich wykorzystania.

Zachowanie, ochrona i rewaloryzacja historycznych układów przestrzennych nastąpi poprzez:

- opracowanie programów kompleksowej rewaloryzacji zespołów staromiejskich z zachowaniem wymogów konserwatorskich przy zapewnieniu im doboru właściwych funkcji oraz zapobieganiu zagrożeniom wynikającym z oddziaływania układów komunikacyjnych;
- podejmowanie działań rewaloryzacyjnych zespołów staromiejskich wg priorytetów wynikających z ich wartości;
- promowanie wzorów gospodarowania w centrach historycznych miast i miasteczek;
- obejmowanie kompleksową rewaloryzacją zespołów urbanistycznych i ruralistycznych w obrębie proponowanych rezerwatów i parków kulturowych;
- eksponowanie i odtwarzanie w sylwetach miejscowości dominant architektonicznych takich jak wieże kościołów, klasztorów, zamków ratuszy oraz wkomponowywanie nowych;
- przeciwdziałanie tendencjom do rozpraszania zabudowy wsi oraz powstawania ciągów zabudowy wzdłuż dróg powodujących łączenie się odrębnych miejscowości.

Zachowanie i ochrona krajobrazu kulturowego nastąpi poprzez:

- obejmowanie ochroną w formie rezerwatów kulturowych terenów o wybitnych walorach kulturowych;
- obejmowanie ochroną w formie parków kulturowych terenów o wysokich walorach kulturowych;
- zagospodarowanie i udostępnianie stanowisk archeologicznych o czytelnej formie krajobrazowej w celach dydaktycznych, turystycznych i naukowych;
- powstrzymanie zanikania specyficznych i wyjątkowych form krajobrazu poprzez znalezienie dla nich nowych funkcji i sposobów utrzymania;
- stworzenie programu ochrony zabytków architektury drewnianej i historycznego krajobrazu naturalno-kulturowego polan gorczańskich oraz ich promocji jako produktu turystycznego;
- wspieranie tradycyjnych form rolnictwa na terenach górskich, w tym hodowli owiec.

Zachowanie, ochrona i kształtowanie architektury regionalnej nastąpi poprzez:

- utrzymanie zróżnicowania regionalnego krajobrazu architektonicznego (Podhale, Orawa, Spisz, Pogórze, Ziemia Krakowska);
- ochrona najcenniejszych obiektów „in situ” oraz rozwoju muzeów typu skansenowskiego;
- obejmowanie w studiach uwarunkowań i planach zagospodarowania przestrzennego problematyki form zabudowy tradycyjnej oraz egzekwowanie nawiązywania nową architekturą do lokalnych form i materiałów;
- podnoszenie świadomości o wartości architektury regionalnej;
- tworzenie programów pomocy w zachowaniu i konserwacji zabytkowych obiektów architektury regionalnej.

Zachowanie, ochrona i rewaloryzacja obiektów i zespołów o najwyższej randze i szczególnym znaczeniu dla kultury narodowej nastąpi poprzez:

- wytypowanie obiektów zabytkowych o randze regionalnej i krajowej;

- podejmowanie działań na rzecz wpisania na listę światowego dziedzictwa natury i kultury UNESCO obiektów o najwyższej randze;
- podejmowanie prac dla wytypowania i weryfikowania listy obiektów mogących potencjalnie spełniać warunki wpisu na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

Zachowanie i ochrona niematerialnych wartości kulturowych, stanowiących o tożsamości regionu nastąpi poprzez:

- podjęcie prac na rzecz inwentaryzacji zasobów niematerialnych (miejsc kultu, szlaków pielgrzymkowych, ośrodków tradycji, obyczajów i obrzędów);
- promowanie imprez kultywujących tradycję, regionalny strój, obrzędy;
- wspieranie zanikających zawodów;
- wykorzystanie niematerialnych zasobów dziedzictwa kulturowego w ofercie turystycznej województwa.

Podjęcie działań organizacyjnych, badawczych i promocyjnych poprzez:

- inicjowanie i wspieranie współpracy między samorządami na rzecz ochrony i promocji zasobów kulturowych;
- wspieranie współpracy w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego pomiędzy służbami konserwatorskimi i samorządami;
- wspieranie wydawnictw i autorów publikujących problematykę kultury i tradycji regionu;
- podejmowanie działań na rzecz komputeryzacji obiektów wpisanych do rejestru i ewidencji zabytków oraz upowszechnianie wiedzy na ten temat m.in. przez strony www;
- wspieranie organizacji imprez regionalnych popularyzujących materialne lub niematerialne zasoby kulturowe regionu.

Integracja ochrony środowiska kulturowego z ochroną środowiska przyrodniczego poprzez:

- obejmowanie ochroną krajobrazu naturalnego związanego przestrzennie z założeniami urbanistycznymi, ruralistycznymi i architektonicznymi;
- wykorzystanie wartości kulturowych dla rozwoju gospodarczego regionu;
- opracowanie katalogu ofert kulturowych województwa;
- wspieranie podmiotów gospodarczych zainteresowanych ochroną i konserwacją oraz wykorzystaniem obiektów zabytkowych;
- promocja produktu kulturowego Małopolski na rynku krajowym i zagranicznym.

4.3. Dokumenty w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami szczebla powiatowego

Strategia Rozwoju Powiatu Olkuskiego na lata 2016-2023¹⁰ diagnozuje powiat olkuski jako obszar mający do zaoferowania oryginalne walory przyrodnicze i kulturowe o znaczeniu co najmniej krajowym - Pustynia Błędowska, krajobraz jurajski, obiekty na Szlaku Orlich Gniazd, starówka olkuska i tradycje miejskie Olkusza, unikalne zabytki architektury, obszary NATURA 2000. Walory te w konkurencji z regionalnymi ośrodkami turystycznymi (Kraków, Wieliczka, Oświęcim, Wadowice, itp.) są mniej znane i z pewnością w przewidywanej przyszłości nie będą stanowić głównej gałęzi gospodarczej powiatu. Atuty powiatu nie są też w pełni wykorzystywane dla rozwoju oferty czasu wolnego. Przyczyną tego stanu rzeczy jest m.in. brak produktów turystycznych, wciąż niewystarczająca infrastruktura turystyczno-wypoczynkowa, brak spójnej oferty turystyczno-rekreacyjnej gmin powiatu, słabo rozwinięta sieć szlaków pieszych i tras rowerowych, a także brak ich zintegrowania oraz brak jednolitego i skutecznego systemu promocji, wizualizacji i informacji w zakresie oferty spędzania czasu wolnego, zły stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych czy ograniczone możliwości zwiedzania. Strategia postępowania przewiduje przede wszystkim dalszy rozwój infrastruktury sportowej i rekreacyjno-turystycznej, a także działania związane z zachowaniem obiektów o wysokich walorach historyczno-kulturowych oraz wdrażanie oryginalnych przedsięwzięć kulturalnych, które z jednej strony powinny przełożyć się na wzrost zainteresowania powiatem olkuskim wśród potencjalnych odwiedzających (mieszkańcy aglomeracji krakowskiej i górnośląskiej, turyści zagraniczni, turyści kwalifikowani – zainteresowani oryginalnymi walorami przyrodniczymi, kulturowymi i rekreacyjnymi, itp.), a z drugiej strony przyczynić się do wzrostu zamożności mieszkańców. Oryginalność walorów powiatu olkuskiego powinna być traktowana jako ważny argument w działaniach promocyjnych.

Wśród celów strategicznych w dokumencie tym tylko jeden związany jest z dziedzictwem kulturowym: *Kształtowanie zintegrowanej i różnorodnej oferty czasu wolnego*. W celu ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego wyznaczono cele operacyjne i związane z nimi kierunki działania, do których należą:

1. Rozwój infrastruktury kulturalnej, sportowej i turystyczno-rekreacyjnej:
 - Renowacja kluczowych dla powiatu olkuskiego obiektów dziedzictwa kulturowego oraz inwestycje w innowacyjne rozwiązania technologiczne,
 - Włączanie zabytków oraz innych obiektów o wysokich walorach historyczno-kulturowych Ziemi Olkuskiej w obieg społeczno-gospodarczy (np. adaptacja na cele publiczne, wykorzystanie komercyjne).
2. Budowa i promocja zintegrowanej oferty czasu wolnego na terenie powiatu olkuskiego
 - Dążenie do utworzenia wspólnej marki, integrującej ofertę oraz promocję dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego i historycznego powiatu olkuskiego,
 - Wykreowanie produktów turystycznych powiatu olkuskiego o znaczeniu regionalnym i ogólnokrajowym – na bazie oryginalnych walorów kulturowo-przyrodniczych Ziemi Olkuskiej,

¹⁰ Strategia Rozwoju Powiatu Olkuskiego na lata 2016-2023, *Uchwała Nr XVIII/159/2016 Rady Powiatu w Olkuszu z dnia 25.05.2016 r.*

- Wykreowanie produktów turystycznych powiatu olkuskiego o znaczeniu regionalnym i ogólnokrajowym – na bazie oryginalnych walorów kulturowo-przyrodniczych Ziemi Olkuskiej,
- Rozwój oferty czasu wolnego dla osób niepełnosprawnych, seniorów, dzieci i młodzieży oraz całych rodzin z wykorzystaniem istniejącej bazy sportowo-rekreacyjnej i kulturalnej,
- Rozwój jednolitego systemu wizualizacji i identyfikacji atrakcji turystycznych na terenie powiatu,
- Koordynacja współpracy, w tym współpracy ponadpowiatowej, w zakresie promocji oraz tworzenia oferty turystyczno-rekreacyjnej pomiędzy jednostkami samorządu terytorialnego, organizacjami pozarządowymi i kapitałem prywatnym (promocja w sąsiednich aglomeracjach, materiały promocyjne, targi i wydarzenia turystyczno-rekreacyjne, itp.)

Program Opieki nad Zabytkami dla powiatu

Dla powiatu olkuskiego nie został opracowany program opieki nad zabytkami.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Dokumenty programowe gminy

Strategia rozwoju gminy Klucze¹¹

Zagadnienia zasobów kulturowych gminy znalazły istotne miejsce zarówno w misji, jak i wizji gminy Klucze. Zgodnie z misją gminy przyjęta w strategii *Gmina Klucze to teren łączący w sobie wysokie parametry środowiskowe, piękno krajobrazu, urok niespotykanych gdzie indziej miejsc, ze standardami typowymi dla obszarów miejskich. Ekologia jest tutaj produktem życia i dla życia, a obszary mieszkalne tworzą przestrzeń zdrowia i odpoczynku. To obszar atrakcyjny kulturowo i przyrodniczo, budujący swoją tożsamość samodzielnie, ale jednocześnie jest otwarty na współpracę międzyobszarową dla rozwoju wspólnego potencjału gospodarczego i społecznego. Człowiek jest tutaj najważniejszym podmiotem i głównym celem wszystkich działań strategicznych. Bo człowiek powinien być tu wolny otaczającą go przestrzenią i mocny siłą wspólnoty gminnej.*

Według wizji *Gmina Klucze to atrakcyjne miejsce życia, pracy i odpoczynku. Czysty ekologicznie teren, o wysokich parametrach infrastruktury komunalnej, bogaty dziedzictwem kulturowym i dbający o rozwój osobisty mieszkańców poprzez dobrze wyposażoną i zarządzaną infrastrukturę edukacyjną, kulturalną i sportową. Miejsce otwarte dla inwestorów i przyjazne dla pracowników. Miejsce otwarte dla wszystkich gości. Dla tych, którzy chcą być tutaj jeden dzień i dla tych, którzy chcą tutaj spędzić całe swoje życie.*

Diagnoza sytuacji określona w strategii wskazuje na występowanie w gminie zasobów i walorów kulturowych. W analizie SWOT wśród mocnych stron wymienione zostały *wysokie walory przyrodnicze i kulturowe, bogata kultura ludowa, działalność instytucji kultury, oraz sprzyjanie warunków przyrodniczych i kulturowych możliwości dywersyfikacji działalności w kierunku turystyki.* Natomiast do słabych stron zaliczono m.in.: *niski stopień wykorzystania istniejącej bazy kulturalnej, brak wypracowanej wizji i koncepcji, nakreślającej kierunki turystycznego rozwoju, słabo rozwiniętą ofertę spędzania wolnego czasu i małą ofertę kulturalną dla młodzieży.* Szans na rozwój upatruje się w: *możliwości wykorzystania wsparcia finansowego UE na rozwój infrastruktury kultury i sportu czy możliwości wykorzystania obiektów szkolnych do prowadzenia działalności kulturalnej i sportowej.* Wśród zagrożeń znalazły się: *ograniczone środki budżetu gminy na dofinansowanie placówek oświatowych i kulturalnych, ograniczone środki finansowe na rozwój imprez kulturalnych i sportowych, duża konkurencja w ubieganiu się o środki zewnętrzne na kulturę i sport.*

Cele rozwoju gminy zestawione zostały w 3 obszarach rozwojowych: Społeczeństwo Gospodarka oraz Przestrzeń życia. W zakresie dziedzictwa kulturowego wskazuje w ramach obszaru rozwojowego I. Społeczeństwo, cel strategiczny I.4. – Zwiększanie dostępu do kultury.

Wśród wyznaczonych celów operacyjnych wyróżnia się:

- *Podniesienie jakości infrastruktury obiektów kultury, dla którego wskazane zostały następujące zadania:*

¹¹ *Strategia rozwoju gminy Klucze na lata 2014-2022* Uchwała nr LVIII/319/2014 Rady Gminy Klucze z dnia 30 października 2014 r.,

- *Budowa, modernizacja, rozbudowa i doposażenie obiektów kultury.*
- *Podniesienie jakości oferty kulturalnej dla mieszkańców Gminy, dla którego wskazane zostały następujące zadania:*
 - *Poszerzenie i uatrakcyjnienie oferty miejscowych domów kultury;*
 - *Organizacja imprez kulturalno-turystycznych dla mieszkańców;*
 - *Większe wykorzystanie szkół jako miejsca życia kulturalnego;*
 - *Zwiększenie dbałości o kulturę, w tym wsparcie dla działalności Kół Gospodyń Wiejskich;*
 - *Inicjowanie międzygminnej oraz międzynarodowej współpracy na rzecz rozwoju kultury;*
 - *Wykorzystanie potencjału organizacji Pozarządowych;*
 - *Współpraca międzysektorowa w zakresie oferty kulturalnej dla mieszkańców GMINY.*

W ramach obszaru rozwojowego II. Gospodarka wskazano:

- *cel strategiczny II.2. – Budowa przemysłów czasu wolnego i lokalnej oferty turystycznej, którego celem operacyjnym jest promocja turystyczna Gminy Klucze. Zadania to m.in.:*
 - *Przygotowanie cyklicznych wydarzeń eventowych o charakterze promocyjnym;*
 - *Opracowanie metodologii oraz przygotowanie materiałów promocyjnych, ich dystrybucja i prezentacja w ramach zorganizowanej kampanii promocyjnej;*
 - *Promocja lokalnych produktów;*
 - *Organizacja punktów informacyjnych (tablice informacyjne), punkty informacji turystycznej.*
- *cel strategiczny II.3. – Budowa lokalnej oferty turystycznej, którego celem operacyjnym jest Budowa infrastruktury i marketing lokalnych produktów turystycznych. Do zadań zaliczono m.in.:*
 - *Tworzenie kulturowych i historycznych produktów turystycznych wraz z budową otoczenia infrastrukturalnego;*
 - *Renowację zabytkowych obiektów dziedzictwa kulturowego wraz z ich otoczeniem.*

Realizacja tych celów opiera się na szeregu zadań, wśród których, za najważniejsze dla realizacji działań strategicznych i misji Gminy Klucze uznano m.in. *Budowę, modernizację, rozbudowę i doposażenie obiektów kultury, Organizację punktów informacyjnych (tablice informacyjne), punktów informacji Turystycznej i Renowację zabytkowych obiektów dziedzictwa kulturowego wraz z otoczeniem.*

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy¹².

Obowiązujące *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Klucze*, przyjęte uchwałą nr XXII/146/2016 z dnia 23 czerwca 2016 r. zostało zaktualizowane uchwałą LIV/356/2018 z dnia 12 kwietnia 2018r. Obecnie trwają prace nad kolejną zmianą studium. Zawarty w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego podstawowy cel rozwoju: *kształtowanie zrównoważonej struktury, umożliwiającej wykorzystanie zasobów gminy przy zachowaniu jej walorów* został skonkretyzowany w celach szczegółowych, w tym m.in. poprzez: *Ochronę wyjątkowych*

¹² *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Klucze*, przyjęte uchwałą nr XXII/142/2016 z dnia 23.06.2016 r. z późn. zm.

wartości przyrodniczych, walorów kulturowych i krajobrazowych gminy z wykorzystaniem ich dla rozwoju, a także *Rozwój oferty turystycznej i rekreacyjnej w oparciu o chronione walory.*

W odniesieniu do obiektów i zespołów zabytkowych wpisanych do rejestru wskazuje się w studium następujące działania:

- zachowanie obiektów,
- dopuszczenie w obiektach zabytkowych funkcji zapewniających zachowanie i eksponowanie ich walorów,
- zapewnienie ekspozycji obiektów od strony ulic i placów publicznych.

W odniesieniu do obiektów zabytkowych wpisanych do gminnej ewidencji zabytków przyjmuje się, że powinny być one obejmowane ochroną w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Zakres ochrony powinien uwzględniać dążenie do:

- zachowania obiektów oraz zapewnienia ich ekspozycji od strony ulic i przestrzeni publicznych,
- dopuszczenia modernizacji i przebudowy w sposób nie powodujący utraty wartości kulturowych lub historycznych,
- wykonywania dokumentacji obiektów w przypadku konieczności rozbiórki,
- ochrony i pielęgnacji zieleni towarzyszącej obiektom, w szczególności kapliczkom i krzyżom przydrożnym,
- prowadzenie działań na rzecz odnowy, zagospodarowania i wykorzystania obiektów zabytkowych w celu ochrony przed degradacją.

W ustaleniach studium wskazuje się strefę ochrony archeologicznej, w której obowiązuje zapewnienie nadzoru archeologicznego przy prowadzeniu robót ziemnych. Strefa ta obejmuje wskazane na załączniku graficznym stanowiska archeologiczne wg. Kart AZP Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W celu ochrony dziedzictwa niematerialnego i rozwoju kultury, przyjmuje się następujące kierunki działań:

- Podnoszenie jakości infrastruktury obiektów związanych z kulturą – modernizacja, rozbudowa oraz budowa nowych obiektów,
- wspieranie działalności kół gospodyń wiejskich,
- Podejmowanie działań na rzecz współpracy międzygminnej i międzynarodowej w zakresie rozwoju kultury.

W celu ochrony i kształtowania krajobrazu gminy, przyjmuje się następujące kierunki działań:

- Zachowanie krajobrazu otwartego o najwyższych i wysokich walorach,
- Zachowanie wartościowych zasobów dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego, stanowiących wyróżniki krajobrazu,
- Zapewnienie ekspozycji wyróżników krajobrazu z przestrzeni ogólnodostępnych,
- Kształtowanie rozwoju miejscowości na zasadzie kontynuacji istniejących struktur i zapobieganie rozpraszaniu zabudowy,
- Kształtowanie nowej zabudowy w nawiązaniu do cech tradycji regionu – ustalenia dotyczące zasad kształtowania architektury powinny być określone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego,

- Podnoszenie standardu istniejących przestrzeni publicznych oraz tworzenie nowych,
- Urządzenie punktu widokowego w Chechle zapewniającego ekspozycję panoramy pustyni, utrzymanie punktu widokowego w Kluczach,
- Ochrona bezpośredniego otoczenia punktów widokowych przed obniżaniem walorów krajobrazowych,
- Ograniczanie zalesiania przestrzeni otwartych o wysokich walorach, stanowiących płaszczyzny ekspozycji.

Plan zagospodarowania przestrzennego gminy.¹³

Plan zagospodarowania przestrzennego zawiera zapisy regulujące zasady ochrony dziedzictwa kulturowego.

§ 8. (Ustala się ogólne zasady zagospodarowania terenu obowiązujące na całym obszarze objętym planem) 3.: W celu zachowania wysokich wartości środowiska przyrodniczego i kulturowego (w tym krajobrazu) nakazuje się przestrzegać ustalonych zasad ochrony środowiska i dóbr kultury na wszystkich etapach inwestycyjnych. Dotyczy to w szczególności obiektów i terenów objętych lub projektowanych do objęcia ochroną prawną oraz o cechach kulturowych, tj.:

- 4) obiekty i zespoły architektury świeckiej i sakralnej znajdujące się w ewidencji i rejestrze Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,
- 5) obiekty kultu religijnego i narodowego (krzyże, kapliczki, figury, pomniki pamięci narodowej).

§ 21. 1.: Wyznacza się teren zespołu historyczno- kulturowego w zasięgu ścisłej strefy ochrony konserwatorskiej "A", oznaczony na rysunku planu symbolem UK, z podstawowym przeznaczeniem dla parku kulturowego i zieleni urządzonej i w celu ochrony krajobrazu kulturowego z przestrzenią historycznie ukształtowaną, obejmującą zabytkowy zespół ruin zamku, fragment pola bitwy z 1914 roku, teren zabytkowego cmentarza z kaplicą i mogiłą zbiorową Legionistów.

2. Jako użytkowanie dopuszczalne ustala się możliwość realizacji:

- 1) urządzeń i sieci infrastruktury technicznej,
- 2) ścieżki dydaktycznej historycznej,
- 3) dojazdów, zatok postojowych i parkingów,
- 4) obiektów małej architektury, tj.: rzeźby parkowe, oświetlenie, ławki, pergole, itp.
- 5) kameralnych, nie kubaturowych miejsc wypoczynku tj.: zielone polany, tarasy widokowe, nieutwardzone placówki biwakowe i ekspozycyjne.

3. Wyklucza się realizację obiektów kubaturowych oraz tymczasowych obiektów budowlanych.

4. Wyklucza się umieszczanie tablic, napisów i ogłoszeń reklamowych z wyjątkiem znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, komunikacji oraz tablic informacyjnych.

§ 49. 1.: W celu ochrony dóbr kultury wyznacza się strefy ochrony konserwatorskiej o zasięgu ustalonym na rysunku planu:

- 1) strefę ścisłej ochrony konserwatorskiej "A" obejmującą zespoły i obiekty zabytkowe, cmentarze wraz z ich najbliższym otoczeniem, wpisane do rejestru zabytków lub ewidencji

¹³ *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Klucze*, Uchwała Nr XLIII/290/05 Rady Gminy Klucze z dnia 4 kwietnia 2005 r z późn. zm.

obiektów zabytkowych. W obrębie strefy "A" wyklucza się każdą działalność inwestycyjną wpływającą negatywnie na substancję zabytkową obiektów lub ich najbliższe otoczenie z uwzględnieniem ochrony przedpól i kierunków widokowych "na" i "z" obiektów zabytkowych. Wszelkie działania w obrębie strefy "A", w tym dotyczące podziału zabytkowych zespołów i zabytkowych terenów oraz działań inwestycyjno- projektowych wymagają uzgodnienia z Wojewódzkimi Służbami Ochrony Zabytków. W granicach strefy "A" zlokalizowane są obiekty wpisane do rejestru zabytków:

- a) młyn gospodarczy w Bydlinie, obiekt murowany, wzniesiony w 1884 roku- Nr rejestru A/ 1420/92 z dnia 07.07.1992 r.,
 - b) zespół kościoła parafialnego pw Narodzenia NMP w Chechle (kościół murowany wzniesiony w XIX w) wraz z dzwonnica murowaną, przykościelną (I poł. XIX w.), ogrodzeniem z czterema kaplicami- - Nr rejestru 101/ 47/ 60 z dnia 31.12.1960 r.,
 - c) wieża mieszkalno- obronna w Kwaśniowie Dolnym, obiekt murowany, wzniesiony prawdopodobnie w XVI w- Nr rejestru A/ 1660/ 97 z dnia 15.12.1997 r.,
 - d) kościół filialny pw .w. Marka wraz z dzwonnica w Rodakach, obiekt drewniany z roku 1601- Nr rejestru A/ 1590/95 z dnia 20.06.1995 (Kr-285/60 z dnia 31.12.1960 r.),
 - e) postulowane do wpisu do rejestru zabytków ruiny zamku w miejscowości Bydlin.
- 2) strefę częściowej ochrony konserwatorskiej "B" obejmującą obiekty i zespoły zabytkowe wpisane do ewidencji obiektów zabytkowych, a ponadto historyczne układy urbanistyczne i ruralistyczne, zespoły zabytkowej zieleni, cmentarze, itp. W ramach strefy konserwatorskiej "B" wprowadza się obowiązek uzgodnienia z właściwym Oddziałem Państwowej Służby Ochrony Zabytków wszystkich prac projektowych i inwestycyjnych (zabudowa lub zmiany w ukształtowaniu terenu) w celu właściwej ochrony zabytku, jego otoczenia oraz zachowania prawidłowych warunków jego ekspozycji.

W planie wskazane zostały również obiekty będące w ewidencji obiektów zabytkowych, zgodnie z listą wtedy aktualną. Zapisy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego są w tym zakresie częściowo nieaktualne.

Dla gminy Klucze obowiązują również częściowe zmiany ww. MPZP, jednak na ich terenie nie występują obiekty zabytkowe.

Plany Odnowy Miejscowości gminy Klucze¹⁴

Plany odnowy poszczególnych miejscowości gminy Klucze wskazują wśród zasobów najważniejsze obiekty zabytkowe znajdujące się na ich terenie. Szanse upatrywane są m.in. w rozwoju turystyki oraz ożywieniu folkloru. W Bogucinie oraz Chechle proponowane jest założenie izb regionalnych mające na celu ratowanie tradycji, podnoszenie świadomości mieszkańców dotyczącej wartości kultury ludowej oraz podnoszenie atrakcyjności turystycznej. W Cieślinie planowany jest zakup strojów ludowych dla Koła Gospodyń Wiejskich. W Chechle i Bydlinie wskazywane są działania służące ochronie i odnowie zabytków – nagrobków na cmentarzu parafialnym w Chechle oraz ruin zamku w Bydlinie.

¹⁴ *Plany Rozwoju Miejscowości: Bogucin Duży, Bydlin, Cieślin, Hucisko, Klucze, Kolbark, Krzywopłoty, Kwaśniów Dolny, Kwaśniów Górny, Rodaki, Ryczówek, Zalesie Golczowskie, Uchwała nr XLV/351/10 Rady Gminy Klucze z dnia 27 stycznia 2010 r. w sprawie: zatwierdzenia Planów Odnowy Miejscowości,*

Plany Rozwoju Miejscowości: Chechło, Jaroszewiec i Golczowice, Uchwała Nr XXX/226/09 Rady Gminy Klucze z dnia 29.01.2009 r. w sprawie: zatwierdzenia Planów Odnowy Miejscowości.

5.2. Zarys historii przekształceń przestrzennych obszaru gminy

Obszar gminy Klucze od wczesnego średniowiecza należał do ziemi krakowskiej. Niezbyt urodzajne ziemie położone na pograniczu Śląska i Małopolski były obszarem dość wczesnych penetracji osadniczych, związanych raczej z rozwojem górnictwa ołowiu i srebra i gospodarką leśną, niż z uprawą roli i hodowlą. Na przebieg procesów osadniczych miało również wpływ strategiczne położenie obszaru posiadającego walory obronne na przedpolu Krakowa i przy ważnych szlakach. Najstarszy gościniec z Krakowa do Wrocławia prowadził przez Olkusz, na południe od obszaru gminy. Natomiast inny ważny dawny szlak handlowy z Krakowa w kierunku miast śląskich i wielkopolskich prowadził według lustracji dróg z 1570 r. przez Zielonki, Chrzastowice, Zarzecze, Kolbark, Bydlin, Krzywopłoty, Ryczów i Ogrodzieniec do Częstochowie¹⁵. Proces zasiedlania należących do dzisiejszej gminy Klucze był intensywny do końca XIV w.

Najwcześniejszą wzmianką dotyczącą miejscowości położonych na obszarze gminy Klucze pochodzi z 1120 r. i dotyczy Bydlina, który stanowił wówczas jeden z ważniejszych punktów obronnych na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej. Miejscowość położona była przy trakcie handlowym prowadzącym z Krakowa na tereny Wielkopolski, dzięki czemu szybko się bogaciła. Z 1243 r. pochodzi pierwsza wzmianka o miejscowości Bogucin Duży¹⁶. Nazwa tej miejscowości wywodzi się od Boguta, ptasznika z zamku w Rabsztynie, który otrzymał do zagospodarowania okoliczne ziemie. 2 czerwca 1273 r. na terenie wsi Bydlin bitwę stoczyły wojska Bolesława Wstydliviego ze zbuntowanym wobec niego rycerstwem.

Jedną z najstarszych miejscowości gminy jest Chechło. Ok. 1280 r. parafia w Chechle obejmowała osiem wsi. Nazwa miejscowości pochodzi prawdopodobnie od mokrych łąk, które dawniej zwano „chechły”. Kościół w Chechle został zburzony a 1308 r., a następnie w trzy lata później odbudowany a surowym korzeniu¹⁷. Kościół w 1308 r. nie był budowlą nową, swoimi początkami musiał sięgać przynajmniej ostatniej ćwierci XIII stulecia¹⁸. Z 1325 r. pochodzi informacja, że parafia i wieś Chechło płaciły dziesięcinę Rzymowi.

W 1374 r. wydany został przez królową Elżbietę, siostrę Kazimierza Wielkiego, akt lokacyjny Klucz. Fakt, że kmiecie zasiedlający Klucze korzystali z 12-letniej wolnizny od świadczeń dowodzi, że osada nie była jeszcze w 1374 r. w pełni ukształtowana¹⁹. Nazwa Klucze pochodzić ma od klucznika Janusza władającego na tutejszych ziemiach, otrzymanych od dworzanina rabsztyńskiego – Parczewskiego. Nazwa ta pochodzić może również od wilgotnego miejsca - zarówno serbskochorwackie słowa kljuc, jak i rosyjskie oraz bułgarskiego kluc oznaczają źródło. W XIV w. na terenie Klucz wydobywana była ruda żelaza. Nieczynne szyby kopalniane zostały zalane wodą dopiero w XVIII w., dzięki czemu powstał staw Zielony i Czerwony. Klucze należały początkowo do starostwa w Ogrodzieńcu, a potem w Rabsztynie. Wieś kolejno dzierżawiona była przez wiele znanych rodów szlacheckich.

¹⁵ F. Kiryk (red.), *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, T. I, Warszawa-Kraków 1978, s. 46.

¹⁶ tamże, s. 56.

¹⁷ tamże, s. 59.

¹⁸ tamże, s. 80-81.

¹⁹ tamże, s. 66.

Z XIV w. pochodzi wieś Golczowice, która wzmiankowana została w roku 1440. W latach 50. XIV w. powstał w dobrach i z inicjatywy klasztoru zwierzynieckiego na prawie średzkim Kolbark, zwany pierwotnie Słow. Nazwa Kolbark pojawiła się po raz pierwszy w 1385 r., kiedy to Stogniew, prepozyt zwierzyniecki zatwierdził przywilej lokacyjny wsi z 1365 r., stwierdzając, że chodzi tu o osadę Słow alias Kolbark²⁰. Obie te nazwy podaje także dyplom z 1401 r. Późniejsze przekazy podawały już tylko nazwę Kolbark. Z 1386 r. pochodzą zapiski o królewskiej wsi Rodaki, a z 1388 r. pochodzą pierwsze wzmianki o Kwaśniowie. Wieś była własnością szlachecką należącą do Jana i Dzierżka Kwaśniowskich oraz Wichny ze Sławkowa.²¹ Nazwa tej wsi pochodzi od nazwy osobowej przezwiskowej Kwasień.

W 1375 r. Bydlin otrzymał prawa miejskie, które utrzymał do XVI w. Rejestr poborowy z 1490 r. oraz dokument królewski z 1530 r. wymieniają miasto Bydlin²². Ostatnia wzmianka świadcząca o tym, że Bydlin miał prawa miejskie pochodzi z 1530 r. Nie wiadomo jednak, z jakich przyczyn przywilej ten został utracony. W latach 1373-75 nie istniała jeszcze parafia bydlińska²³, powstała dopiero w końcu XIV w. W 1388 r. wzniesiony został zamek na wzgórzu na terenie dzisiejszej wsi Bydlin.

Ryc. Przepuszczalny wygląd zamku w Bydlinie w czasach średniowiecznych.

Źródło: Tablice informacyjne przed wejściem na wzgórze zamkowe.

Przed rokiem 1400 datowane są początki wsi Cieślin²⁴, której nazwa wywodzi się od nazwy osobowej cieśla. Cieślin zaszerzegowany był do parafii Chechelskiej, co świadczy iż była to osada o wiele starsza, niż powstała w ostatniej ćwierci XIV w. pobliska parafia w Bydlinie. W dokumencie z 1403 r. pojawia się natomiast miejscowość Krzywopłoty²⁵ pod nazwą Crziwopłoty. W 1440 r. w Chechle stał już drewniany kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP. W 1401 r. istniała w Kolbarku karczma – jedna z najstarszych zarejestrowanych w regionie olkuskim. W XVI w. istniały już karczmy w Bydlinie, Kwaśniowie i Rodakach²⁶. Bydlin liczył wówczas 4,5 łanów kmiecych i 3 zagrody z rolą. Z 3. ćw. XV w. pochodzą wiadomości o folwarkach w Chechle, Cieślinie i Ryczówku. W następnych dziesięcioleciach XV i XVI w. doszły kolejne folwarki, sprawiając, że okoliczne wsie przeszły w pełni na gospodarkę folwarczno-pańszczyźnianą.

²⁰ tamże, s. 65.

²¹ tamże, s. 67.

²² tamże, s. 68.

²³ tamże.

²⁴ tamże, s. 71.

²⁵ tamże, s. 72.

²⁶ tamże, s. 125.

W II poł. XVI w. zamek w Bydlinie został zamieniony na zbór ariański. Z 1598 r. pochodzi zapis o szkole parafialnej w Chechle²⁷. Opisy wizytacji parafii Bydlińskiej z 1598 r. stwierdzają, że drewniany kościół św. Małgorzaty w Bydlinie rozpadł się ze starości, dlatego Mikołaj Firlej z Dąbrowicy, wojewoda krakowski zbudował w pobliskim lesie na górze murowany kościół p.w. św. Krzyża, wykorzystując jako budulec pozostałości po zrujnowanym zamku²⁸. W 1655 r. kościół w Bydlinie został spalony przez wojska szwedzkie i z czasem opuszczony popadł w ruinę.

Ok. 1601 r. wybudowany został drewniany kościół św. Marka w Rodakach. Z roku 1613 pochodzi wzmianka o istnieniu w Bydlinie szkoły wiejskiej²⁹.

Z XVIII w. pochodzi wzmianka o miejscowości Hucisko, która była wówczas własnością szlachecką³⁰.

W 1747 r. stał drewniany kościół w Bydlinie.

W XVIII w. sprowadzono do Kluczy wielu rzemieślników – głównie kołodziejów, bednarzy, gorzelników i młynarzy. Powstała wówczas huta szkła wykorzystująca piaski z Pustyni Błędowskiej.

W roku 1791 w Bogucinie było 29 domów i 161 mieszkańców, w Golczowicach były 32 domy i 166 mieszkańców, w Krzywopłotach było 25 domów i 136 mieszkańców, w Ryczówku 53 domy i 297 mieszkańców, w Chechle 74 domy i 453 mieszkańców, w Kwaśniowie 53 domy i 295 mieszkańców, w Rodakach 74 domy i 396 mieszkańców, a w Cieślinie 10 domów i 62 mieszkańców. W roku 1791 Klucze liczyły 32 domy i 198 mieszkańców³¹, a w 1827 r. 44 domy i 326 mieszkańców. W tym czasie w Krzywopłotach było 31 domów i 171 mieszkańców, w Cieślinie 15 domów i 114 mieszkańców a w Hucisku 9 domów i 68 mieszkańców.

Ryc. Mapa gminy Klucze i okolic z 1797 r.,

Źródło: <http://igrek.amzp.pl/11767232>

²⁷ tamże, s. 84.

²⁸ tamże, s. 82.

²⁹ tamże, s. 84.

³⁰ tamże, s. 74.

³¹ tamże, s.134-139.

W 1807 r. wybudowany został istniejący do dziś kościół w Chechle.

W XIX w. wieś i folwark Klucze należały do gminy Bolesław w powiecie olkuskim. Wieś składała się z 44 domów i folwarku. Powstała tu gorzelnia i tartak, znajdowały się tu również fryszerki, w których wyrabiano żelazo. XIX to początek Jaroszewca – powstała tu wówczas cementownia, a za nią kamienice z mieszkaniami dla pracowników. Fabryka miała bocznicę kolejową połączoną ze stacją Rabsztyn.

W 1863 r. oddział powstańczy pod dowództwem Anastazego Mossakowskiego starł się pod Golezowicami z wojskami carskimi, na pamiątkę czego mieszkańcy wsi postawili krzyż.

W 1865 r. zbudowany został w Bydlinie kościół parafialny p.w. św. Małgorzaty na miejscu spalonego kościoła drewnianego. W latach 1880-1884 wybudowana została na cmentarzu w Bydlinie kaplica p.w. Pocieszenia NMP. Powstała ona w miejscu starej pustelni.

W 1875 r. działalność przemysłowa na obszarze gminy obejmowała młyn wodny w Chechle zatrudniający 1 robotnika, gorzelnię w Kluczach zatrudniającą 1 robotnika, tartak wodny w Kluczach zatrudniający 7 robotników, młyn wodny w Kolbarku zatrudniający 1 robotnika, młyn wodny w Ryczówku zatrudniający 1 robotnika, tartak wodny w Ryczówku zatrudniający 2 robotników oraz piec hutniczy w Bydlinie zatrudniający 4 robotników³².

W 1895 r. z majątku w Kluczach, nad Białą Przemszą wydzielono obszar dwóch dziesięcin 1961 sążni kwadratowych pod budowę papierni, która powstała już w roku 1897 – od tej pory Klucze na trwałe związały się z przemysłem papierniczym. Rok później uruchomiono pierwszą maszynę papierniczą. Od tego czasu Kluczewska Fabryka Papieru przemianowana potem na Kluczewskie Zakłady Papiernicze im. Jarosława Dąbrowskiego działała bez przerwy do czasów współczesnych.

W 1905 r. wybudowany został pałac Dietłów w centrum Klucz.

W 1908 r. pożar w Chechle strawił 81 zabudowań³³, a rok później w Kwaśniowie Górnym spłonęła znaczna część zabudowań północnej części wsi.

W listopadzie 1914 r. między Bydlinem a Krzywopłotami miała miejsce bitwa legionistów J. Piłsudskiego z Rosjanami.

Ryc. Makieta wzgórza zamkowego w Bydlinie z okopami

Źródło: Franciszek Rozmus Fotografia-Film <https://pl.facebook.com/1161546410529201/photos/pcb.1347191701964670/1347191061964734/?type=3&theater>

W 1918 r. rozpoczęto budowę kościoła w Cieślinie, który następnie został oddany do użytku w roku 1923 r.

W dwudziestoleciu międzywojennym nastąpił rozwój Klucz. W latach 20. XX w. istniały tu dwa powiatowe ambulatoria. W tym okresie dwór w Kluczach był otoczony rozległym

³² tamże, s. 520-522.

³³ tamże, s. 528

parkiem z fontanną i stawem rybnym. Teren dworu był ogrodzony. Nieopodal pałacu znajdowały się zabudowania gospodarcze ze stajniami i oborami. Do majątku należał też młyn na Białej Przemszy, tartak i gorzelnia.

W roku 1926 podjęta została decyzja o budowie zakładu leczniczo-wychowawczego o nazwie Rabsztyn dla dzieci, umiejscowionego w Jaroszowcu. Autorem projektu architektonicznego zespołu szpitalnego był inż. arch. Jan Witkiewicz-Koszyc.

W 1928 r. w Rodakach wybuchł pożar, w wyniku którego spłonęło 56 drewnianych budynków. W 1929 r. wybudowana została w Jaroszowcu kaplica MB Wspomożenia Wiernych. W tym samym roku rozpoczęto w Kluczach budowę bocznic kolejowej. Szpital w Jaroszowcu oddany został do użytku w 1934 r.

Pod koniec lat 30. XX w. wykształciły się odrębne wsie Kwaśniów Górny i Kwaśniów Dolny. W 1938 r. oddana została w Bydlinie do użytku szkoła, istniała wówczas również świetlica z zespołem ludowym.

W 1945 r. majątek Dietłów w Kluczach został rozparcelowany, w tym czasie powstała natomiast Szkoła Przemysłowa i Gimnazjum Przemysłowe. W końcu lat 60. powstały w Kluczach Zakłady Wapienno-Piaskowe „Silikaty”.

W latach 50. XX w. Jaroszwiec rozwinął się dzięki powstaniu Huty Szkła Walcowanego oraz Jaroszwiewskich Zakładów Budowlano-Montażowych. Powstanie licznych miejsc pracy spowodowało znaczny napływ ludności i wybudowanie osiedla mieszkaniowego ze szkołą, domem kultury i przychodnią. W 1955 r. otwarta została w Bydlinie biblioteka, a na przełomie lat 50. i 60. powołana została szkoła rolnicza. W latach 60. wybudowany został ośrodek zdrowia i pawilon sportowy.

Kościół w Kwaśniowie został wybudowany w latach 80. XX w., konsekrowany w 1990 r. W pierwszej połowie lat 90. w Krzywopłotach wybudowany został Dom Ludowy mieszczący wiejską świetlicę i Koło Gospodyń Wiejskich.

Współczesne układy przestrzenne miejscowości położonych w gminie Klucze reprezentują różne typy rozplanowania. Układy przestrzenne Chechła i Bydlina wywodzą się z układu typu wielodrożnego, który był związany z niwowym rozłogiem pól. Do układu wielodrożnego nawiązuje również układ przestrzenny Klucz. Charakterystyczną cechą tych układów jest promienisty układ dróg zbiegających się w części centralnej. Kolbark, Krzywopłoty, Kwaśniów Górny i dolny, Rodaki i Ryczówek rozwinęły się prawdopodobnie w oparciu o układ ulicówki z niwowym układem rozłogu pól. Cieślin i Bogucin Duży należą do rzędówek, przy czym Bogucin zyskał ten układ prawdopodobnie w wyniku późniejszej regulacji. Golczowice mogły rozwijać się z układu typu placowego. Hucisko Kwaśniowskie powstało w oparciu o przysiółek. Zalesie Golczowskie i Jaroszwiec są układami współczesnymi, szachownicowymi.

Rozwój przestrzenny miejscowości nie spowodował zatracenia czytelności zasadniczych cech układu przestrzennego.

Zabudowa tradycyjna, pierwotnie drewniana o konstrukcji zrębowej i drewniano-murowana z wykorzystaniem miejscowego kamienia została wyparta przez murowaną zabudowę o bardzo zróżnicowanym charakterze. Do końca lat 60. XX w. budynki mieszkalne i gospodarcze stawiane były jeszcze w formie nawiązującej do tradycyjnej – parterowe o horyzontalnym układzie bryły i dwuspadowych dachach. W późniejszym okresie zabudowa zaczęła znacznie odbiegać od form tradycyjnych.

5.3. Charakterystyka zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.3.1. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Obiekty, zespoły i założenia przestrzenne wpisane do rejestru zabytków objęte są rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie prace remontowe, zmiany funkcji i przeznaczenia takich obiektów wymagają zgody Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie. Na terenie gminy Klucze znajduje się 7 obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków:

A-1420 – młyn gospodarczy w Bydlinie (wpis z dnia 07.07. 1992 r.) Młyn zbudowany został w 1884 r. – data widnieje nad wejściem. Założenie, w skład którego wchodzi murowane budynki jest obecnie użytkowane zgodnie z pierwotną funkcją. W latach 1968-71 przeprowadzono jego remont. Zachowany jest jednak wygląd młyna, stropy, więźba dachowa, część stolarki i wyposażenia. Zmodernizowane zostały także urządzenia.

A-77/M – ruiny zamku w Bydlinie (wpis z dnia 02.03.2007 r.) położone na szczycie wapiennego wzgórza. Historia tego obiektu nie jest w pełni rozpoznana. Pierwsza wzmianka o jego istnieniu pochodzi z 1398 r. Zamek stanowi prawdopodobnie jeden z elementów dawnego systemu obronnego na pograniczu Śląska i Małopolski, składającego się z rozlokowanych na wzniesieniach Jury Krakowsko-Częstochowskiej warowni. Wzniesiony został w XIV w. przez przedstawicieli rycerskiego rodu herbu Topór

– Pełkę lub jego syna Niemierza, ówczesnych właścicieli Bydlina. Pierwotny wygląd założenia został częściowo zrekonstruowany na podstawie badań archeologicznych przeprowadzonych w 1998 r. Budowla miała formę prostokątnej fortyfikacji o wymiarach 24x11 m i grubości murów ok. 2 m. Wzniesiona była z łamanego kamienia wapiennego. Naroża budynku od strony pn. – zachodniej były wzmocnione przyporami. Od strony północnej był on chroniony naturalną skarpą i rozciągającymi się u podnóża bagnami. Od strony południowej i wschodniej otoczony był murem z wieżą bramną, co tworzyło przed częścią mieszkalną niewielki półkolisty dziedziniec. Całość założenia otaczał system fos i wałów ziemnych. Budynek mieszkalny miał prawdopodobnie wysokość dwóch kondygnacji, a parter pełnił funkcje piwnicy. Weście znajdowało się w elewacji południowej, na osi budowli, na wysokości ok. 2,5 m nad poziomem dziedzińca, co świadczy o istnieniu pierwotnie drewnianego pomostu. Wnętrze podzielone było

na dwa pomieszczenia, o czym świadczy zachowany uskok w murze, spowodowany zmianą grubości ściany.

W II poł. XVI w. zamek rycerski w Bydlinie został zamieniony przez Jana Firleja na zbór ariański, a następnie przez jego syna Mikołaja w kościół katolicki p.w. św. Krzyża. Obiekt został przebudowany. W połowie długości prostokątnego wnętrza wzniesiono ścianę tęczową, wyodrębniającą prezbiterium od nawy. Od zachodu wydzielone zostało niewielkie, wąskie wnętrze, wybite zostało nowe wejście na poziomie dziedzińca i zamurowane zostały okna. W XVII w. kościół został spalony przez Szwedów. W poł. XVIII w. powstał w Bydlinie kościół parafialny p.w. św. Małgorzaty. Od tego czasu zamek utracił funkcję sakralną i popadał w ruinę.³⁴

A-97/M – kaplica cmentarna

p.w. Pocieszenia NMP w Bydlinie (wpis z dnia 13.06.2007 r.) Murowana kaplica powstała w XVIII w. na miejscu pustelni, której śladem są fundamenty widoczne przy murze kaplicy od strony pn.-zach. W II poł. XIX w. kaplica została rozbudowana przez przedłużenie i podwyższenie nawy oraz dobudowanie niewielkiej zakrystii. Do przebudowy wykorzystany został materiał z kamiennej pustelni. Kaplica zbudowana jest

na rzucie prostokąta z półkolistą absydą, przekryta wielospadowym dachem z wieżyczką. Dach kryty jest gontem. Wnętrze kaplicy jest jednonawowe, ze sklepieniem kolebkowym. W prezbiterium zachowana jest podłoga z kamiennego ciosu, we wnętrzu kaplicy znajduje się krypta ze szczątkami jej budowniczego, ks. A. Paprockiego. Na ścianach zachowane są fragmenty pierwotnej polichromii z przedstawieniami figuralnymi, motywami roślinnymi i geometrycznymi. Zachowany jest drewniany ołtarz i chór.³⁵

A-101 – zespół kościoła parafialnego p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Chechle

(wpis z dnia 31.12.1960 r.). Klasycystyczny kościół parafialny pochodzi z 1807 r. W rokokowym ołtarzu głównym znajduje się malowany na desce, prawdopodobnie XVI- lub XVII-wieczny obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem oraz dwa ołtarze boczne z połowy XVII w. W północnej części kościoła znajduje się barokowy obraz

³⁴ Decyzja w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków nieruchomości z dnia 02.03.2007 r.

³⁵ Decyzja w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków nieruchomości z dnia 13.06.2007 r.

św. Antoniego w srebrnej sukience, w górnej nastawie obraz św. Zofii oraz figury świętych Andrzeja i Krzysztofa, a na samym szczycie – św. Michała. W drugim ołtarzu bocznym, na prawo od wnęki prezbiterium znajduje się obraz św. Anny, Marii i Dzieciątka, powyżej obraz św. Józefa, a po bokach rzeźby św.św. Jakuba i Wojciecha. Dwa inne boczne ołtarze są już późnobarokowe. Drugi ołtarz na ścianie południowej zawiera XVIII-wieczny okazały krucyfiks. Świątynię otacza mur z basztami (z których dwie zachowały pokrycie gontem, a pozostałe dwie mają pokrycie blaszane). Obok kościoła znajduje się dzwonnica z 1830 r.

A-1234/M – pałac w Kluczach (wpis z dnia 14.10.2010 r.). Pałac Dietlów jest usytuowany w centrum Klucza w otoczeniu częściowo zachowanego dawnego parku. Został wybudowany w 1905 r. po pożarze starszego kolumnowego dworu. Jest to budynek murowany, częściowo podpiwniczony, piętrowy, z użytkowanym poddaszem o bogatej, malowniczej bryle. Forma architektoniczna budynku jest urozmaicona licznymi przybudówkami, wieżyczkami i tarasami z drewnianymi

ażurowymi balustradami, elewacje są asymetryczne, tynkowane, akcentowane w narożnikach boniowaniem. Otwory okienne są ujęte w tynkowane, profilowane opaski, zamknięte wydatnymi gzymsami. w parapetach podokiennych fryz z prostokątnymi płycinami. Budynek nakryty jest dachem wielospadowym z niewielkimi lukarnami od strony wschodniej i zachodniej. Wnętrze budynku zasadniczo zachowało pierwotny układ przestrzenny. Od strony zachodniej zachowane są pomieszczenia reprezentacyjne z fasetami i rozetami, pierwotna stolarka drzwiowa ze szpaletami mosiężnymi i okuciami, w tym drzwi przesuwane, parkiety, piec kaflowy z dekoracyjnym zwieńczeniem oraz drewniana, reprezentacyjna klatka schodowa. Forma architektoniczna budynku nawiązuje do popularnych na przełomie XIX i XX w. willi podmiejskich, często wzorowanych na szwajcarskiej architekturze uzdrowskiej. Malowniczość bryły i detal dekoracji oraz wyposażenie są jednorodne stylistycznie i świadczą o wysokim poziomie artystycznym obiektu.³⁶

³⁶ Decyzja w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków nieruchomości z dnia 14.10.2010 r.

A-114/M – wieża mieszkalno-obronna w Kwaśniowie Dolnym (wpis z dnia 17.10.2007 r.) Wzniesiona została najprawdopodobniej w 1552 roku, o czym świadczy wykuta na niej data. Jej budowniczym był przypuszczalnie ówczesny właściciel tych terenów - Jan Kwaśniowski. Budowla zapewne niegdyś wyższa, ma obecnie około 3-4 metry wysokości i jest zbudowana z miejscowego kamienia na planie prostokąta o wymiarach około 7 x 5 metrów. Jej mury mają około 1 metra grubości. Wieża ma dwie kondygnacje zasklepione po wojnie betonowym zadaszaniem. Na każdym zachowanym poziomie znajdują się po dwa pomieszczenia sklepione kolebkowo. Na wysokości około 1 metra od strony północnej znajduje się kamienny portal z drzwiami. Przejście między pomieszczeniami na piętrze prowadzi przez kamienny portal z wykutą wypukłą datą 1552, który mógł pierwotnie znajdować się nad głównym wejściem. Prawdopodobnie wieża szybko straciła na znaczeniu i została opuszczona zaś właściciele przenieśli się do nowo wybudowanego drewnianego dworu. W 1769 r. wieża została po raz pierwszy wspomniana przy okazji opisu dworu i budynków dworskich. W czasie I lub wg innych źródeł II wojny światowej wieża została częściowo spalona i zniszczona (m. in. zniszczeniu uległ drewniany dach wieży), później jedynie zabezpieczona betonowym stropem.

A-1590 – kościół filialny p.w. św. Marka wraz z dzwonnica i starodrzewem (wpis z dnia 20.06.1995 r.) Kościół został zbudowany w 1601 roku, należy jednak przypuszczać, że część ołtarzowa jest starsza. Kościół jest konstrukcji zrębowej, jednonawowy z prezbiterium. Całość ma 14m długości, szerokość prezbiterium wynosi 5,5m. Kościółek od północy zamknięty jest zakrystią i sobotami. Na pokrytym gontem dachu znajduje się barokowa wieżyczka. Wnętrze świątyni przekryte jest drewnianymi stropami. Ołtarz główny z wizerunkiem św. Marka oraz trzy ołtarze boczne są barokowe. Większość zabytkowego wyposażenia, ze względu

bezpieczeństwa, przeniesiono do nowej świątyni. W roku 2006 przeprowadzono remont kapitalny kościoła. Wymieniono belki konstrukcji, wykonano solidne podstawy, betonowe stopy, ławę fundamentową, w środku kościółka wykonano wylewkę na całej powierzchni (na niej będą położone legary i drewniana podłoga), wymieniono belki podwalinowe, wymieniono gonty i odbudowano wieżyczkę na dachu.

5.3.2. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

W 2020 r. wykonana została weryfikacja zasobów obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. W porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wskazany został do wykreślenia z dotychczasowej ewidencji nieistniejący już budynek poczty. Gminna ewidencja zabytków obejmuje obecnie 43 obiekty.

Tabela 1. Obiekty w ewidencji zabytków gminy Klucze (ewidencja z 2020 r.)

Lp	Lp wg wsi	Miejscowość	Adres	Nr działki	Obiekt	Material	Datowanie	Wpis do rejestru	Zdjęcie archiwalne	Zdjęcie z 2010 r.	Zdjęcie z 2020 r.
1	1	Bydlin	ul. Olkuska 28	941/8, 941/18, 1744, 942/3	młyn gospodarczy	murowany	1884 r.	Rejestr zabytków; wpis A/1420/92 z 07.07.1992 r.			
2	2	Bydlin	pomiędzy ul. Legionów a ul. Zawadka	258	ruiny zamku	murowany	XVI-XVIII w.	Rejestr zabytków; wpis A-76/M z 02.03.2007 r.			
3	3	Bydlin	ul. Legionów 6	677/1	kościół parafialny p.w. św. Małgorzaty	murowany	1895 r.				
4	4	Bydlin	ul. Legionów 6	677/1, 677/2	dzwonnica przy kościele parafialnym	murowana	poł. XIX w.	-			
5	5	Bydlin	ul. Zawadka	257	kaplica cmentarna	murowana z kamienia	XVIII w.	Rejestr zabytków; wpis A-97/M z 13.06.2007 r.	-		
6	6	Bydlin	ul. Zawadka	257	cmentarz z nagrobkami i mogiłą legionistów	kamień	-	-	-	-	

Tabela 1. Obiekty w ewidencji zabytków gminy Klucze (ewidencja z 2020 r.)

Lp	Lp wg wsi	Miejscowość	Adres	Nr działki	Obiekt	Material	Datowanie	Wpis do rejestru	Zdjęcie archiwalne	Zdjęcie z 2010 r.	Zdjęcie z 2020 r.
7	7	Bydlin	przy adresie ul. Wolbromska 3	685/1	kapliczka	muruwana	I poł. XIX w.	-			
8	8	Bydlin	ul. Legionów 6	677/1	figura Matki Boskiej	kamienna	1905 r.	-	-		
9	9	Bydlin	ul. Legionów 13	649	dom	drewniany	1908 r.	-			
10	10	Bydlin	ul. Legionów 11	651	dom	drewniany	1901 r.	-			
11	11	Bydlin	Bydlin/ Krzywopłoty	-	pole bitwy pod Krzywopłotami	-	1914 r.	-			
12	1a	Czechło	ul. Hutnicza 3	2151	zespół kościoła parafialnego p.w. Narodzenia NMP	muruwany	XIX w.	Rejestr zabytków; wpis 101/47/60 z 31.12.1960 r.			

Tabela 1. Obiekty w ewidencji zabytków gminy Klucze (ewidencja z 2020 r.)

Lp	Lp wg wsi	Miejscowość	Adres	Nr działki	Obiekt	Material	Datowanie	Wpis do rejestru	Zdjęcie archiwalne	Zdjęcie z 2010 r.	Zdjęcie z 2020 r.
13	1b	Czechło	ul. Hutnicza 3	2151	dzwonnica w zespole kościoła parafialnego p.w. Narodzenia NMP	murowana	XIX w.	Rejestr zabytków; wpis 101/47/60 z 31.12.1960 r.			
14	1c	Czechło	ul. Hutnicza 3	2151, 250/1	ogrodzenie z bramami w zespole kościoła parafialnego p.w. Narodzenia NMP	murowana	XIX w.	Rejestr zabytków; wpis 101/47/60 z 31.12.1960 r.			
15	2	Czechło	ul. Hutnicza 3	2150/1	plebania	drewniany	pocz. XX w.	-			
16	3	Czechło	skrzyżowanie ul. Ogrodzienieckiej z ul. Kluczewską	818	kapliczka	murowana	pocz. XX w.	-			
17	1	Cieślin	ul. Jurajska 86	41	kościół parafialny p.w. św. Stanisława	murowany	1926 r.	-			

Tabela 1. Obiekty w ewidencji zabytków gminy Klucze (ewidencja z 2020 r.)

Lp	Lp wg wsi	Miejscowość	Adres	Nr działki	Obiekt	Material	Datowanie	Wpis do rejestru	Zdjęcie archiwalne	Zdjęcie z 2010 r.	Zdjęcie z 2020 r.
18	2	Cieślin	ul. Jurajska 86	41	dzwonnica	murowana	1926 r.	-			
19	3	Cieślin	ul. Zdrojowa 2	465, 210/2, 210/1	młyn wodny	murowany z kamienia	1883 r.	-			
20	4	Cieślin	ul. Jurajska 59	430	figura św. Jana Nepomucena	kamienna	II poł. XVIII lub pocz. XIX w.	-			
21	1	Jaroszowiec	za adresem ul. Kolejowa 6	64/2	kaplica	murowana	1928 r.	-			
22	2	Jaroszowiec	ul. Kolejowa 15	34/4	pałac	murowany	pocz. XX w.	-			
23	3	Jaroszowiec	ul. Kolejowa 1a	134	sanatorium, obecnie budynek mieszkalny	drewniane	1938 r.	-			

Tabela 1. Obiekty w ewidencji zabytków gminy Klucze (ewidencja z 2020 r.)

Lp	Lp wg wsi	Miejscowość	Adres	Nr działki	Obiekt	Material	Datowanie	Wpis do rejestru	Zdjęcie archiwalne	Zdjęcie z 2010 r.	Zdjęcie z 2020 r.
24	4	Jaroszowiec	ul. Kolejowa 1a	134	sanatorium	murowane	pocz. XX w.	-			
25	5	Jaroszowiec	ul. Kolejowa 14	24/9	Dom Leśnictwa	murowany	lata 20. XX w.	-			
26	6	Jaroszowiec	ul. Kolejowa 12	29/14	dom	murowany	pocz. XX w.	-			
27	7	Jaroszowiec	ul. Kolejowa 19	2/7	dom	murowany	1924 r.	-			
28	8	Jaroszowiec	ul. Kolejowa 1d	139/8	stacja kolejowa	murowana	1913 r.	-			
29	1	Klucze	ul. Olkuska 79	1375	kościół p.w. M.B. Nieustającej Pomocy	murowany	1938 r.	-			

Tabela 1. Obiekty w ewidencji zabytków gminy Klucze (ewidencja z 2020 r.)

Lp	Lp wg wsi	Miejscowość	Adres	Nr działki	Obiekt	Material	Datowanie	Wpis do rejestru	Zdjęcie archiwalne	Zdjęcie z 2010 r.	Zdjęcie z 2020 r.
30	2	Klucze	ul. Rabsztyńska 1	215/18	pałac	murowany	pocz. XX w.	Rejestr zabytków; wpis A1234/M z 14.10.2010 r.			
31	3	Klucze	ul. Rabsztyńska/ ul. Zawierciańska	215/20, 214/18, 215/13	park dworski	-	XIX w.	-			
32	4	Klucze	ul. Rabsztyńska 3	215/9	dom, niegdyś Rada Narodowa	murowany	poł. XIX w.	-			
33	5	Klucze	ul. Zawierciańska 10	207/10	willa	murowana	1936 r.	-			
34	6	Klucze	ul. Zawierciańska 6	214/6	gorzelnia, obecnie budynek handlowo-usługowy	murowana	pocz. XX w.	-			
35	1	Kolbark	skrzyżowanie ul. Olkuskiej z ul. Stawową	104/1	kapliczka	murowana	pocz. XX w.	-			

Tabela 1. Obiekty w ewidencji zabytków gminy Klucze (ewidencja z 2020 r.)

Lp	Lp wg wsi	Miejscowość	Adres	Nr działki	Obiekt	Material	Datowanie	Wpis do rejestru	Zdjęcie archiwalne	Zdjęcie z 2010 r.	Zdjęcie z 2020 r.
36	1	Krzywopłaty	ul. Paderewskiego 31	188/2	kuźnia	murowana	-	-			
37	2	Krzywopłaty	skrzyżowanie ul. Paderewskiego z ul. Partyzantów	272	kapliczka	murowana	-	-			
38	1	Kwaśniów Dolny	ul. Dworska 17	173, 174	wieża mieszkalno-obronna z otoczeniem	murowana	I poł. XVI w.	Rejestr zabytków; wpis A/114/M z 17.10.2007 r.			
39	2	Kwaśniów Dolny	ul. Stawowa 7	112	spichrz dworski	murowany	XVIII w.	-			
40	1	Kwaśniów Górny	przy adresie ul. Długa 7	1010/2, 1839/1	kapliczka p.w. św. Antoniego	murowana	poł. XIX w.	-			

Tabela 1. Obiekty w ewidencji zabytków gminy Klucze (ewidencja z 2020 r.)

Lp	Lp wg wsi	Miejscowość	Adres	Nr działki	Obiekt	Material	Datowanie	Wpis do rejestru	Zdjęcie archiwalne	Zdjęcie z 2010 r.	Zdjęcie z 2020 r.
41	2	Kwaśniów Górny	w rejonie skrzyżowania ul. Długiej z ul. Hardego	116/1	kapliczka	murowana	1864 r.	-			
42	1	Rodaki	ul. Długa 14	840	kościół filialny p.w. św. Marka wraz z dzwonnica i starodrzewem	drewniany	1601 r.	Rejestr zabytków; wpis A/1590/95 z 20.06.1995 r.			
43	1	Ryczówek	przy adresie ul. Dolna 28	552/1	kaplica p.w. św. Józefa Robotnika	murowana	ok. 1950	-			

5.3.3. Zabytki archeologiczne

Na obszarze gminy Klucze zarejestrowano w ramach AZP stanowiska archeologiczne. Obiekty te nie są wpisane do rejestru zabytków. Są to głównie ślady osadnictwa i osady z różnych okresów pradziejowych.

Tabela 2. Stanowiska archeologiczne na obszarze gminy Klucze

Lp.	Nr AZP/nr stanowiska na obszarze	Miejscowość	Typ stanowiska	Kultura	Chronologia
1.	97-53/3	Bogucin Duży	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późne średniowiecze nowożytność	- -
2.	97-53/4	Bogucin Duży	śląd osadnictwa osada ?	późne średniowiecze nowożytność	XIII – XV w. -
3.	95-53/128	Bydlin	zamek kościół św. Krzyża, ruiny	późnośredniowieczna nowożytność	- -
4.	95-53/129	Bydlin	osada (?)	epoka kamienia	neolit (?)
5.	95-53/130	Bydlin	pracownia krzemieniarska	epoka kamienia	neolit (?)
6.	95-53/131	Bydlin	obiekt kulturowy (?)	-	-
7.	95-53/132	Bydlin	osada śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytność	- -
8.	95-53/133	Bydlin	osada osada kaplica cmentarna	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytność	- - -
9.	95-53/134	Bydlin	osada osada osada	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytność	- - -
10.	95-53/135	Bydlin	osada osada osada	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytność	- - -
11.	95-53/136	Bydlin	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
12.	95-53/137	Bydlin	śląd osadnictwa	późnośredniowieczna	-
13.	95-53/138	Bydlin	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
14.	95-53/139	Bydlin	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
15.	95-53/140	Bydlin	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
16.	95-53/141	Bydlin	osada osada, dwór	późnośredniowieczna nowożytność	- -
17.	95-53/142	Bydlin	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
18.	95-53/143	Bydlin	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
19.	95-54/9	Bydlin	punkt osadniczy	kultura lejewatych	pucharów neolit
20.	95-54/10	Bydlin	punkt osadniczy	kultura lejewatych	pucharów neolit
21.	95-54/67	Bydlin	punkt osadniczy	-	wczesne / późne średniowiecze (XIII – XIV w.)
22.	96-52/15	Czechło	pracownia krzemieniarska	-	mezolit
23.	96-52/16	Czechło	pracownia krzemieniarska	-	mezolit
24.	96-52/17	Czechło	pracownia krzemieniarska	-	mezolit

<i>Lp.</i>	<i>Nr AZP/nr stanowiska na obszarze</i>	<i>Miejscowość</i>	<i>Typ stanowiska</i>	<i>Kultura</i>	<i>Chronologia</i>
25.	96-52/18	Chechło	pracownia krzemieniarska	-	mezolit
26.	96-52/19	Chechło	pracownia krzemieniarska	-	mezolit
27.	96-52/20	Chechło	pracownia krzemieniarska	-	mezolit
28.	96-52/21	Chechło	pracownia krzemieniarska	-	mezolit
29.	96-52/22	Chechło	obozowisko osada	- -	mezolit neolit
30.	96-52/23	Chechło	pracownia krzemieniarska	epoka kamienia	-
31.	96-52/24	Chechło	pracownia krzemieniarska	-	mezolit ?
32.	96-52/25	Chechło	osada ? osada ?	- nowożytna	neolit XVIII – XIX w.
33.	96-52/26	Chechło	obozowisko ?	epoka kamienia	-
34.	96-52/27	Chechło	obozowisko ?	epoka kamienia	-
35.	96-52/28	Chechło	obozowisko ? obozowisko ?	epoka kamienia epoka kamienia	mezolit ? neolit ?
36.	96-52/29	Chechło	obozowisko ?	epoka kamienia	-
37.	96-52/30	Chechło	obozowisko obozowisko	epoka kamienia epoka kamienia	mezolit ?
38.	96-52/31	Chechło	obozowisko ?	epoka kamienia	-
39.	96-52/32	Chechło	obozowisko ?	epoka kamienia	mezolit ?
40.	96-52/33	Chechło	obozowisko	epoka kamienia	-
41.	96-52/34	Chechło	obozowisko	epoka kamienia	
42.	96-52/35	Chechło	obozowisko obozowisko obozowisko	epoka kamienia epoka kamienia epoka kamienia	paleolit schyłkowy ? mezolit neolit
43.	96-52/36	Chechło	obozowisko	epoka kamienia	-
44.	96-52/37	Chechło	obozowisko ?	epoka kamienia	-
45.	96-52/38	Chechło	obozowisko ?	epoka kamienia	neolit ?
46.	96-52/39	Chechło	obozowisko	epoka kamienia	mezolit
47.	96-52/40	Chechło	ślady osadnictwa	epoka kamienia	-
48.	96-52/41	Chechło	ślady osadnictwa	epoka kamienia	-
49.	96-52/42	Chechło	ślady osadnictwa ślady osadnictwa	epoka kamienia średniowiecze	- -
50.	96-52/43	Chechło	obozowisko	epoka kamienia	-
51.	96-52/44	Chechło	obozowisko	-	mezolit ?
52.	96-52/45	Chechło	obozowisko	epoka kamienia	VII w.
53.	96-52/46	Chechło	pracownia ?	epoka kamienia	-
54.	96-52/47	Chechło	ślady osadnictwa	-	neolit
55.	96-52/48	Chechło	obozowisko	-	paleolit schyłkowy
56.	96-52/49	Chechło	obozowisko ?		paleolit schyłkowy
57.	96-52/50	Chechło	obozowisko ?		paleolit schyłkowy
58.	96-52/51	Chechło	ślady osadnictwa	-	paleolit schyłkowy
59.	96-52/52	Chechło	obozowisko obozowisko		paleolit schyłkowy mezolit
60.	96-52/53	Chechło	obozowisko obozowisko		paleolit schyłkowy mezolit
61.	96-52/54	Chechło	obozowisko		mezolit ?
62.	96-52/55	Chechło	obozowisko		paleolit schyłkowy
63.	96-52/56	Chechło	obozowisko	epoka kamienia	-
64.	96-52/57	Chechło	obozowisko obozowisko		paleolit schyłkowy mezolit
65.	96-52/58	Chechło	ślady osadnictwa		paleolit schyłkowy

Lp.	Nr AZP/nr stanowiska na obszarze	Miejscowość	Typ stanowiska	Kultura	Chronologia
			ślady osadnictwa		mezolit
66.	96-52/59	Cechłó	ślady osadnictwa osada /?/ ślady osadnictwa	prahistoryczna późne średniowiecze nowożytność	? XIII – XV w. XVI – XVII w.
67.	96-52/60	Cechłó	ślady osadnictwa osada ślady osadnictwa	wczesnośredniowieczna późne średniowiecze nowożytność	XII – XIII w. XIII – XV w. XVI – XVII w.
68.	96-52/61	Cechłó	osada osada	późne średniowiecze nowożytność	XIII – XV w. XVI – XVII w.
69.	96-52/62	Cechłó	osada	późne średniowiecze	XII/XIII – XVI w.
70.	96-52/63	Cechłó	osada osada osada	wczesnośredniowieczna późne średniowiecze nowożytność	XI – XIII w. XIII – XV w. XVI – XVIII w.
71.	96-52/64	Cechłó	osada osada	późne średniowiecze nowożytność	XIII – XV w. XVI – XVII w.
72.	96-52/65	Cechłó	ślady osadnictwa ślady osadnictwa ślady osadnictwa	przeworska późne średniowiecze nowożytność	okres późnorzymski XIII – XV w. -
73.	96-52/66	Cechłó	osada	późne średniowiecze	XIV – XVI w.
74.	96-52/67	Cechłó	osada /?/ osada osada	wczesnośredniowieczna późne średniowiecze nowożytna	XII – XIII w. XIII – XV w. XVI – XVII w.
75.	96-52/68	Cechłó	osada osada	późne średniowiecze nowożytna	XIII – XIV w. XVI – XVII w.
76.	96-52/69	Cechłó	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada osada	epoka kamienia przeworska późne średniowiecze nowożytna	- okres późnorzymski XIII – XV w. XVI – XVIII w.
77.	96-52/70	Cechłó	ślad osadnictwa osada osada	prahistoryczna późne średniowiecze nowożytna	? XIII – XV w. XVI – XVII w.
78.	96-52/71	Cechłó	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada	prahistoryczna późne średniowiecze nowożytna	? XIV – XV w. XVI – XVII w.
79.	96-52/72	Cechłó	osada osada	późne średniowiecze nowożytna	XIV – XV w. XVI – XVIII w.
80.	96-52/73	Cechłó	ślad osadnictwa osada	późne średniowiecze nowożytna	XIII – XV w. XVI – XVII w.
81.	96-52/74	Cechłó	osada /?/ ślad osadnictwa	późne średniowiecze nowożytna	XIII – XV w. XVI – XVII w.
82.	96-54/82	Chrzastowice	osada	-	okres nowożytny XVI – XIX w.
83.	96-54/83	Chrzastowice	ślad osadnictwa	-	późne średniowiecze XV w.
84.	96-54/84	Chrzastowice	osada	-	okres nowożytny XVI – XVIII w.
85.	96-54/85	Chrzastowice	ślad osadnictwa osada	- -	epoka kamienia okres nowożytny XVI – XVIII w.
86.	96-54/86	Chrzastowice	ślad osadnictwa	przeworska	okres wpływów rzymskich
87.	97-53/1	Klucze	osada osada osada	? wczesnośredniowieczna późne średniowiecze	neolit XI – XIII w. XIV – XV w.
88.	97-53/2	Klucze	osada osada osada	wczesnośredniowieczna późne średniowiecze nowożytność	XI – XIII w. XIV – XVI w. XVI – XVIII w.
89.	95-53/108	Krzywopłaty	osada osada osada	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytność	- - -
90.	95-53/109	Krzywopłaty	osada (?)	późnośredniowieczna	-
91.	95-53/110	Krzywopłaty	ślad osadnictwa	wczesnośredniowieczna	-

Lp.	Nr AZP/nr stanowiska na obszarze	Miejscowość	Typ stanowiska	Kultura	Chronologia
			osada	nowożytność	-
92.	95-53/111	Krzywopłaty	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytność	- - -
93.	95-53/112	Krzywopłaty	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
94.	95-53/113	Krzywopłaty	osada (?)	późnośredniowieczna	-
95.	95-53/114	Krzywopłaty	osada śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytność	- -
96.	95-53/115	Krzywopłaty	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	epoka kamienia wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytność	- - - -
97.	95-53/116	Krzywopłaty	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
98.	95-53/117	Krzywopłaty	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
99.	95-53/118	Krzywopłaty	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
100.	95-53/95	Kwaśniów Dolny	śląd osadnictwa	późnośredniowieczna	-
101.	95-53/96	Kwaśniów Dolny	śląd osadnictwa osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
102.	95-53/97	Kwaśniów Dolny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	przeworska wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytność	- - - -
103.	95-53/98	Kwaśniów Dolny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytność	- - -
104.	95-53/99	Kwaśniów Dolny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada ?	epoka kamienia przeworska późnośredniowieczna	- - -
105.	95-53/100	Kwaśniów Dolny	osada śląd osadnictwa osada	przeworska późnośredniowieczna nowożytność	- - -
106.	95-53/101	Kwaśniów Dolny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prehistoryczna lub wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna	- -
107.	95-53/102	Kwaśniów Dolny	śląd osadnictwa osada ? osada folwark lub dwór	przeworska późnośredniowieczna nowożytność średniowieczne lub czasy nowożytne	- - - -
108.	95-53/103	Kwaśniów Dolny	śląd osadnictwa dwór obronny, kaplica ? osada folwark lub dwór	epoka kamienia późnośredniowieczna nowożytność średniowieczne lub czasy nowożytne	- - - -
109.	95-53/104	Kwaśniów Dolny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesnośredniowieczna nowożytność	- -
110.	95-53/105	Kwaśniów Dolny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytność	- -
111.	95-53/106	Kwaśniów Dolny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada ?	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytność	- - -
112.	95-53/107	Kwaśniów Dolny	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
113.	95-53/63	Kwaśniów Górny	osada (?) osada osada osada	przeworska ? wczesnośredniowieczna? późnośredniowieczna nowożytna	okres wpływów rzymskich XI – XIII w. XIII – XVI w. XVI – XIX w.
114.	95-53/64	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa	wczesnośredniowieczna?	XII – XIV w.

Lp.	Nr AZP/nr stanowiska na obszarze	Miejscowość	Typ stanowiska	Kultura	Chronologia
			osada (?) śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XV w. XVI – XVIII w.
115.	95-53/65	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa osada śląd osadnictwa	przeworska (?) późnośredniowieczna nowożytna	późny okres rzymski XIV – XV w. XVII – XVIII w.
116.	95-53/66	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa osada osada	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	XI – XIII w. XIV – XVI w. XVI – XIX w.
117.	95-53/67	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa osada (?) osada śląd hutnictwa	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna ?	XII – XIII w. XIII – XV w. XV – XVIII w. XIV – XX w. (?)
118.	95-53/68	Kwaśniów Górny	osada śląd hutnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XVI w. XVII – XVIII w.
119.	95-53/69	Kwaśniów Górny	osada osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XV w. XVI – XVIII w.
120.	95-53/70	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa osada osada	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	X – XIII w. XIII – XV w. XVI – XVIII w.
121.	95-53/71	Kwaśniów Górny	osada osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XV w. XVI – XVIII w.
122.	95-53/72	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	XIV – XV w. XVII – XIX w.
123.	95-53/73	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	XIV – XVI w. XVI – XIX w.
124.	95-53/74	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	przeworska późnośredniowieczna lub nowożytna	okres rzymski ?
125.	95-53/75	Kwaśniów Górny	osada osada osada	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	XI – XIII w. XIII – XV w. XVI – XIX w.
126.	95-53/76	Kwaśniów Górny	osada osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XIV w. XVI – XVIII w.
127.	95-53/77	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa	wczesnośredniowieczna	XI – XIII w.
128.	95-53/78	Kwaśniów Górny	osada osada (?)	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XV w. XV – XVII w.
129.	95-53/79	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytność	- -
130.	95-53/80	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa	późnośredniowieczna	-
131.	95-53/81	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa	epoka kamienia	-
132.	95-53/82	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada ? osada ?	epoka kamienia wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytność	- - - -
133.	95-53/83	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia nowożytność	- -
134.	95-53/84	Kwaśniów Górny	osada ? śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytność	-
135.	95-53/85	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada ?	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytność	- - -
136.	95-53/86	Kwaśniów Górny	osada ? osada ?	późnośredniowieczna nowożytność	- -
137.	95-53/87	Kwaśniów Górny	osada osada osada	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytność	- - -
138.	95-53/88	Kwaśniów Górny	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
139.	95-53/89	Kwaśniów Górny	osada	późnośredniowieczna	-
140.	95-53/90	Kwaśniów Górny	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
141.	95-53/91	Kwaśniów Górny	osada	późnośredniowieczna	-

Lp.	Nr AZP/nr stanowiska na obszarze	Miejscowość	Typ stanowiska	Kultura	Chronologia
			osada	nowożytność	-
142.	95-53/92	Kwaśniów Górny	osada osada	późnośredniowieczna nowożytność	- -
143.	95-53/93	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytność	- -
144.	95-53/94	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytność	- -
145.	95-53/151	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa	epoka kamienia	-
146.	95-53/152	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa	epoka kamienia	neolit (?)
147.	95-53/153	Kwaśniów Górny	obiekt obronny ?	średniowieczne lub czasy nowożytne	-
148.	95-53/154	Kwaśniów Górny	śląd osadnictwa	epoka kamienia	-
149.	95-52/24	Rodaki	osada ? kościół cmentarz ?	późnośredniowieczna od 16 w. od 16 w.	od 14 w. ? nowożytna nowożytna
150.	95-52/25	Rodaki	osada osada	późnośredniowieczna nowożytna	XII/XIII – XV w. XVI – XVIII w.
151.	95-52/26	Rodaki	śląd osadnictwa osada ? osada	wczesnośredniowieczna? późnośredniowieczna nowożytna	XI – XIII w. /?/ XIII – XIV w. XV – XVIII w.
152.	95-52/27	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia późnośredniowieczna	? XIV – XVI w.
153.	95-52/28	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoryczna nowożytna	okres rzymski ? XV – XVII w.
154.	95-52/29	Rodaki	śląd osadnictwa osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XIV w. XVI – XIX w.
155.	95-52/30	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	XIV – XVI w. XVI – XVIII w.
156.	95-52/31	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia późnośredniowieczna nowożytna	? XIV – XVI w. /?/ XVI – XVIII w.
157.	95-52/32	Rodaki	śląd osadnictwa osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIV – XVI w. XVI – XVIII w.
158.	95-52/33	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoryczna lub wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	? XIV – XV w. XVI – XVII w.
159.	95-52/34	Rodaki	osada osada osada	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	XI – XIII w. XIII – XV w. XVI – XIX w.
160.	95-52/35	Rodaki	osada osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XV w. XVI – XVIII w.
161.	95-52/36	Rodaki	śląd osadnictwa osada osada	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	XI – XIII w. XIII – XV w. XVI – XVII w.
162.	95-52/37	Rodaki	osada ? osada	późnośredniowieczna nowożytna	XII – XIV w. XV – XVII w.
163.	95-52/38	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	XII – XIII w. XIV – XVI w. XVI – XVIII w.
164.	95-52/39	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	- -
165.	95-52/40	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	XI – XIII w. XIV – XV w. XVI – XVIII w.
166.	95-52/41	Rodaki	osada ? śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XIV w. XVI – XVII w.
167.	95-52/42	Rodaki	osada	nowożytna	XV – XVII w.
168.	95-52/43	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia nowożytna	? XV – XVIII w.
169.	95-52/44	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	przeworska ? późnośredniowieczna	okres późnorzymski XIV – XV w.

Lp.	Nr AZP/nr stanowiska na obszarze	Miejscowość	Typ stanowiska	Kultura	Chronologia
			osada	nowożytna	XVI – XIX w.
170.	95-52/45	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XIV w. XVI – XVII w.
171.	95-52/46	Rodaki	śląd osadnictwa osada?	wczesnośredniowieczna nowożytna	XI – XIII w. XVI – XVII w.
172.	95-52/47	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoryczna lub wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	? XIV – XVI w. XVII – XIX w.
173.	95-52/48	Rodaki	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	prahistoryczna późnośredniowieczna nowożytna	? XIV – XVI w. XVII – XIX w.
174.	95-52/49	Rodaki	śląd osadnictwa osada osada	wczesnośredniowieczna? późnośredniowieczna nowożytna	VIII – XI w. XIII – XV w. XVI – XVIII w.
175.	95-52/50	Rodaki	śląd osadnictwa osada osada osada	prahistoryczna wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	? XII – XIII w. XIII – XV w. XVI – XVIII w.
176.	95-52/51	Rodaki	śląd osadnictwa	epoka kamienia	neolit ?
177.	95-52/52	Rodaki	osada osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XV w. XVI – XVIII w.
178.	95-52/53	Rodaki	śląd osadnictwa	epoka kamienia	IV w.
179.	95-52/54	Ryczówek	śląd osadnictwa osada osada osada	przeworska wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	okres późnorzymski XI – XIII w. XIII – XIV w. XVI – XIX w.
180.	95-52/55	Ryczówek	osada osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIV – XVI w. XVI – XIX w.
181.	95-52/56	Ryczówek	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada	epoka kamienia prahistoryczna lub wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	? /VIII - X w. ?/ XIV – XVI w. XVI – XVIII w.
182.	95-52/57	Ryczówek	osada śląd osadnictwa osada	przeworska wczesnośredniowieczna nowożytna	okres późnorzymski IX – XI w. XVI – XVIII w.
183.	95-52/58	Ryczówek	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	przeworska późnośredniowieczna	okres rzymski XIV – XVI w.
184.	95-52/59	Ryczówek	osada osada	przeworska nowożytna	okres późnorzymski XVI – XVIII w.
185.	95-52/60	Ryczówek	śląd osadnictwa osada	przeworska nowożytna	okres późnorzymski XVI – XIX w.
186.	95-52/61	Ryczówek	śląd osadnictwa osada	przeworska nowożytna	okres późnorzymski XVI – XVIII w.
187.	95-52/62	Ryczówek	osada ? śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	XIV – XVI w. XVI – XVII w.
188.	95-52/63	Ryczówek	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia? późnośredniowieczna nowożytna	- XIV – XV w. XVI – XVIII w.
189.	95-53/37	Ryczówek	osada ? osada ? domniemany obronny ? folwark ? urządzenia przemysłowe ?	dwór łrzycka przeworska późnośredniowieczna nowożytna nowożytna	epoka brązu / okres halsztacki okres rzymski XIV – XV w. ? XVI – XIX w. -
190.	95-53/38	Ryczówek	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada osada osada	prehistoryczne ? prahistoryczna wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	neolit ? okres wpływów rzymskich XI – XIII w. XIII – XVI w. XVI – XIX w.

Lp.	Nr AZP/nr stanowiska na obszarze	Miejscowość	Typ stanowiska	Kultura	Chronologia
191.	95-53/39	Ryczówek	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	epoka kamienia późnośredniowieczna nowożytna	<i>paleolit schyłkowy</i> XIII – XV w. XVI – XIX w.
192.	95-53/40	Ryczówek	śląd osadnictwa osada osada	przeworska ? późnośredniowieczna nowożytna	<i>okres rzymski ?</i> XIII – XV w. XVI – XIX w.
193.	95-53/41	Ryczówek	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XV w. XVI – XIX w.
194.	95-53/42	Ryczówek	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XIV w. XV – XVII w.
195.	95-53/43	Ryczówek	osada	nowożytna	XV – XVII w.
196.	95-53/44	Ryczówek	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	VIII – X w. (?) XIV – XV w. XVI – XVIII w.
197.	95-53/45	Ryczówek	osada osada osada osada osada	przeworska wczesnośredniowieczna wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	<i>okres</i> <i>wpływów</i> <i>rzymskich</i> VIII – XI w. XI – XIII w. XIII – XVI w. XVI – XIX w.
198.	95-53/46	Ryczówek	śląd osadnictwa	-	<i>epoka kamienia</i>
199.	95-53/47	Ryczówek	osada (?) osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XV w. XVI – XIX w.
200.	95-53/48	Ryczówek	osada (?) osada (?)	późnośredniowieczna nowożytna	XIV – XV w. XVI – XVIII w.
201.	95-53/49	Ryczówek	śląd osadnictwa osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XIV w. XV – XVIII w.
202.	95-53/50	Ryczówek	osada (?) osada (?)	późnośredniowieczna nowożytna	XIV – XV w. XVI – XVIII w.
203.	95-53/51	Ryczówek	osada osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XIV w. XVI – XVIII w.
204.	95-53/52	Ryczówek	śląd osadnictwa osada osada	przeworska ? późnośredniowieczna nowożytna	<i>okres</i> <i>wpływów</i> <i>rzymskich</i> XIV – XV w. XV – XIX w.
205.	95-53/53	Ryczówek	osada osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XV w. XVI – XIX w.
206.	95-53/54	Ryczówek	śląd osadnictwa osada	późnośredniowieczna nowożytna	XIII – XIV w. XV – XVII w.
207.	95-53/55	Ryczówek	śląd osadnictwa osada osada	prahistoria późnośredniowieczna nowożytna	<i>okres</i> <i>wpływów</i> <i>rzymskich</i> XIV – XV w. XVI – XVIII w.
208.	95-53/56	Ryczówek	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	XIV – XV w. XVIII – XIX w.
209.	95-53/57	Ryczówek	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późnośredniowieczna nowożytna	XIV – XV w. XVII – XIX w.
210.	95-53/58	Ryczówek	śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada (?)	prahistoryczna (?) późnośredniowieczna nowożytna	<i>neolit (?)</i> XIV – XV w. XVI – XVIII w.
211.	95-53/59	Ryczówek	śląd osadnictwa osada (?) osada	przeworska (?) późnośredniowieczna nowożytna	<i>okres rzymski (?)</i> XIII – XV w. XVI – XVIII w.
212.	95-53/60	Ryczówek	śląd osadnictwa	?	<i>neolit</i>
213.	95-53/61	Ryczówek	śląd osadnictwa osada osada	? późnośredniowieczna nowożytna	<i>epoka kamienia</i> XIV – XVI w. XVI – XIX w.
214.	95-53/62	Ryczówek	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa osada	przeworska ? wczesnośredniowieczna późnośredniowieczna nowożytna	<i>okres rzymski</i> IX – XII w. XIII – XV w. XVII – XIX w.
215.	95-53/145	Ryczówek	śląd osadnictwa	epoka kamienia	-
216.	95-53/146	Ryczówek	śląd osadnictwa	epoka kamienia	-

Lp.	Nr AZP/nr stanowiska na obszarze	Miejscowość	Typ stanowiska	Kultura	Chronologia
			ślad osadnictwa	nowożytność	-
217.	95-53/147	Ryczówek	klasztor ?	nowożytność	-
218.	95-53/148	Ryczówek	ślad osadnictwa	przeworska	-
219.	95-53/149	Ryczówek	ślad osadnictwa	łużycka	-
220.	95-53/150	Ryczówek	osada ?	nowożytność	-

5.3.4. Dziedzictwo niematerialne

Ziemie, na których położona jest gmina Klucze zamieszkiwali Krakowiaczy Zachodni. Jest to grupa etnograficzna związana z terenami na zachód po rzekę Przemszę, na północy po Szczekociny, na wschód po Jędrzejów, Miechów, Proszowice, Koszyce i Bochnię, na południe po Myślenice, Kalwarię Zebrzydowską i Wadowice. Centrum zajmowanego obszaru stanowi Kraków. Pod względem gospodarczym poza tradycyjną gospodarką rolniczą i przyzagrodową hodowlą, ludność znajdowała pracę w przemyśle, ponadto dobrze rozwinięte było rzemiosło. Tradycyjne budownictwo stanowiły najczęściej zagrody wielobudynkowe, o konstrukcji zrębowej, kryte słomą.

Bardzo ważną rolę w organizacji i realizacji działań w zakresie upowszechniania kultury oraz tworzenia warunków dla rozwoju amatorskiego ruchu artystycznego, kultywowania tradycji folklorystycznych, rozbudzania i zaspakajania potrzeb kulturalnych mieszkańców gminy pełni Gminny Ośrodek Kultury w Kluczach.

Lokalne tradycje niematerialne podtrzymują zespoły działające w wielu miejscowościach na obszarze gminy Klucze, w tym pod patronatem Gminnego Ośrodka Kultury.

Przy Kluczewskim Uniwersytecie Trzeciego Wieku działa od 2007 r. Teatr Muzyczny, opracowuje i prezentuje spektakle słowno - muzyczne - oparte na twórczości znanych polskich poetów i kompozytorów.

Od 2007 roku działa zespół „Ziemia Kluczewska”. Od kwietnia 2011 r. opiekunem artystycznym zespołu jest Monika Korpusik - długoletnia artystka - solistka Zespołu Pieśni i Tańca "Śląsk" im. Stanisława Hadyny. Zespół liczy 34 mieszkańców gminy Klucze. W repertuarze Zespołu "Ziemia Kluczewska" znajdują się między innymi piosenki i pieśni: ludowe, patriotyczne, biesiadne oraz kolędy a także utwory estradowe. Zespół występuje na festynach i piknikach, bierze udział w koncertach, przeglądach i konkursach oraz uświetnia uroczystości gminne, powiatowe i wojewódzkie. Występował podczas Dni Bukowna, Święta Flagi w Bolesławiu, Święta Żołnierza Polskiego w Imbramowicach, Dożynek Gminnych, Powiatowych i Wojewódzkich, na uroczystościach w Urzędzie Marszałkowskim w Krakowie i Wojewódzkim Szpitalu Chorób Płuc w Jaroszewcu.

W 2011 roku powstał zespół Rodaczanie dzięki inicjatywnie Haliny Ładoń i Jarosława Paś. Zespół liczy 26 osób – 12 panów i 14 pań. Od 2013r. Zespół działa pod kierunkiem instruktora – pani Anny Dudek. W repertuarze Zespołu: nowe opracowania muzyki popularnej, szeroki repertuar okazjonalny, utwory musicalowe, utwory religijne, patriotyczne i wiele innych. Zespół Rodaczanie występuje na imprezach: lokalnych, przeglądach zespołów, dożynkach, różnego rodzaju koncertach i festiwalach, stanowi często oprawę uroczystości

weselnym w kościele, występuje na uroczystościach patriotycznych i innych uroczystościach okolicznościowych. Występuje na wszystkich imprezach lokalnych, które mają miejsce w Rodakach.

Od 2012 roku przy Gminnym Ośrodku Kultury w Kluczach działa zespół „Tesamee...”, w którego repertuarze znajdują się piosenki na różne okazje. Opiekunem artystycznym zespołu jest Anna Dudek.

W Chechle działa zespół śpiewaczy „Chechlanki”, który powstał w 1984 roku przy Kole Gospodyń Wiejskich i liczy 18 osób. Panie własnoręcznie wyhaftowały bluzki i fartuchy do stroju ludowego, zakupiono spódnice, korale i chusty kompletując oryginalny strój krakowiaków zachodnich.

W Chechle działa także chór kościelny, który istnieje od bardzo dawna, ale dopiero gdy z Zagłębia przybył organista, pan Leon Polaczek - powstał chór czterogłosowy (sopran, alt żeński, męski tenor i bas). Początkowo był to śpiew z towarzyszeniem fischarmonii, ale już w 1905 roku zainstalowane zostały organy austriackiej firmy braci Rieger. Na początku lat dwudziestych ubiegłego wieku p. Polaczek stworzył też zespół instrumentalny, który towarzyszył chórowi, ale powstał on głównie na potrzeby kółka teatralnego biorąc udział we wszystkich przedstawieniach. Chór działał nieprzerwanie również w latach okupacji. W jego dorobku jest kilkadziesiąt pozycji, którymi ubogaca nabożeństwa, a wśród nich utwory takich twórców jak Verdi, Mozart, Haendel czy Moniuszko.

Chechło miało również swój własny zespół teatralny. Początki amatorskich przedstawień w Chechle sięgają co najmniej końca XIX wieku. Pierwsze inscenizacje miały tematykę głównie religijną i odbywały się w stodole probostwa, a później w podworskich chlewach i sali starej szkoły. Kilka pokoleń aktorów z Chechła wystawiało wiele różnych sztuk, także trudniejszych jak np. Skąpiec Moliera. Za ostatnie zarobione przez aktorów pieniądze zakupiono telewizor do świetlicy – jeden z pierwszych w Chechle. Ówczesny teatr działał aż do roku 1960, a po latach wznowił działalność.

Promocji i utrzymaniu lokalnego dziedzictwa służy również organizowany w Rodakach Festiwal Otwarte Zagrody pod hasłem: „Otwieramy wioski, ogrody, zagrody, promujemy dziedzictwo polskiej wsi, promujemy zrównoważony styl życia na XXI wiek”. Podczas Festiwalu mieszkańcy wsi Rodaki organizują kameralne wydarzenia warsztatowe, edukacyjne i kulturalne w swoich prywatnych, historycznych zagrodach i ogrodach. Podczas Festiwalu Otwarte Zagrody odbywają się wydarzenia związane z tradycyjną kuchnią, zbieractwem ziół i owoców leśnych, dawnymi zwyczajami związanymi z domem, zagrodą i wiejskim ogrodem, ginącymi zawodami. Do projektu włączane są osoby różnych pokoleń, szczególnie tych najstarszych – ostatnich „nosicieli pradawnej wiedzy i tradycji”, jak również tych najmłodszych, którzy mają szansę tą wiedzę poprzez dialog ze starszymi ocalić. Koordynatorem w Rodakach jest Stowarzyszenie Jurajska Wioska Rodaki oraz Dyrektor Szkoły Podstawowej w Rodakach.

5.4. Stan zasobów obiektów zabytkowych

W lipcu 2020 r., podczas prac nad aktualizacją gminnej ewidencji zabytków wykonana została weryfikacja terenowa obiektów w niej figurujących. Przeprowadzone prace wykazały, że spośród 44 zewidencjonowanych dotychczas obiektów, tylko 1 nie istnieje - stwierdzono brak budynku dawnej poczty, która zlokalizowana była przy ul. Legionów 39 w Bydlinie. Obiekt został rozebrany zgodnie z wydaną decyzją administracyjną.

Aktualny przegląd wskazuje, że stan zachowania istniejących obiektów pozostał przeważnie niezmienny. Większość obiektów jest dobrze zachowana lub odnowiona w sposób nienaruszający charakteru obiektu. Przy dwóch obiektach: pałacu Dietłów oraz sąsiednim dawnym budynku mieszkalnym w centrum Klucza trwają prace remontowe w porozumieniu ze służbami ochrony zabytków. Zagospodarowany i odnowiony został również dawny park dworski.

Niewiele obiektów jest nieużytkowanych, w złym stanie technicznym, które bez podjęcia prac remontowych mogą w najbliższym czasie ulec zniszczeniu. Wśród obiektów wymagających najpilniejszych prac remontowych wymienić należy budynki w Bydlinie przy ulicy Legionów 11 i 13 oraz młyn wodny w Cieślinie. Prac naprawczych i renowacyjnych wymaga również nieczynny już budynek stacji kolejowej w Jaroszowcu. Prac remontowych wymaga także drewniany budynek plebanii w Chechle pochodzący z początku XX w. Bez podjęcia prac remontowych będą one podlegać dalszemu niszczeniu i mogą zostać utracone.

Ryc. 1 Bom, ul. Legionów 13, Bydlin

Ryc. 2 Dom, ul. Legionów 11, Bydlin

Ryc. 3 Młyn wodny, ul. Zdrojowa 2, Cieślin

Ryc. 4 Stacja kolejowa, ul. Kolejowa 1d, Jaroszowiec.

Kapliczki przydrożne są w dobrym stanie. Wszystkie kapliczki są eksponowane, ale należy pamiętać, że ich otoczenie wymaga bieżących prac pielęgnacyjnych. Najmniej korzystne otoczenie ma kapliczka w Chechle położona przy skrzyżowaniu ul. Ogrodzienieckiej i Kluczewskiej, gdzie oznakowanie drogowe oraz słup linii energetycznej znacznie obniżają walory widokowe.

Ryc.5. Kapliczka, skrzyżowanie ul. Ogrodzienieckiej z ul. Kluczewską, Chechło.

Kościóły są dobrze zachowane i utrzymane. Drewniany kościół w Rodakach został niedawno odnowiony, lekko zaniedbane jest jednak jego otoczenie, które wymaga uprzątnięcia i uzupełnienie brakującej części drewnianego ogrodzenia.

Ryc.5. Otoczenie kościoła filialnego, ul. Długa 14, Rodaki.

W bardzo dobrym stanie jest wieża mieszkalno-obronna w Kwaśniowie Dolnym, która została około roku 2011 poddana pracom konserwatorskim. W przypadku tego obiektu problemem jest słaba ekspozycja, ponieważ jest on położony w głębi prywatnej działki, w sąsiedztwie budynku mieszkalnego. W dobrym stanie jest również odnowiony szpital (dawne sanatorium) w Jaroszowcu.

Częściowo przebudowany został pałac w Jaroszowcu, który funkcjonuje obecnie jako budynek mieszkalny wielorodzinny. Najbardziej przekształcony jest budynek dawnej gorzelnii

w Kluczach, który funkcjonuje obecnie jako budynek handlowo-usługowy. Budynek zatracił swoją pierwotną formę zewnętrzną.

Fot. 8. Dawna gorzelnia, ul. Zawierciańska 6, zdjęcie archiwalne

Fot. 9. Dawna gorzelnia, ul. Zawierciańska 6, zdjęcie aktualne (2020 r.)

W niedawnym czasie przeprowadzone zostały prace, mające na celu zagospodarowanie i udostępnienie jako atrakcji historyczno-turystycznej wzgórza w obszarze pola bitwy pod Krzywopłotami. Na terenie wzgórza wykonano ścieżki spacerowe, wzdłuż których zamontowano tablice informacyjne, odbudowano także w formie historycznej jedno ze stanowisk strzeleckich.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Najwyższe znaczenie dla gminy Klucze mają obiekty wpisane do rejestru zabytków, opisane w rozdz. 5.3.1: ruiny zamku, kaplica cmentarna i młyn gospodarczy w Bydlinie, zespół kościoła parafialnego p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Chechle, pałac w Kluczach, wieża mieszkalno-obronna w Kwaśniowie Dolnym oraz kościół filialny p.w. św. Marka wraz z dzwonnica i starodrzewem w Rodakach. Dla tradycyjnego krajobrazu kulturowego znaczenie mają drewniane domy mieszkalne zachowane w Bydlinie przy ul. Legionów 11 i 13 oraz kuźnia w Krzywopłotach. Są one szczególnie ważne ze względu na niewielką ilość wiejskich budynków mieszkalnych i gospodarczych znajdujących się w ewidencji zabytków oraz ich niezbyt dobry stan techniczny.

Ryc. 3 Przykład zachowanej tradycyjnej zabudowy – kuźnia w Krzywopłotach

Ryc. 4 Przykład zachowanej tradycyjnej zabudowy – dom mieszkalny w Bydlinie

Istotne znaczenie dla gminy mają położone w centrum i wyeksponowane przy głównych ciągach komunikacyjnych obiekty zespołu dworskiego w Kluczach: pałac Dietłów, park dworski oraz dom przy ul. Rabsztyńskiej. Ważną rolę w krajobrazie odgrywają również kapliczki przydrożne.

Ryc. Kapliczka przy skrzyżowaniu ul. Olkuskiej z ul. Stawową, Kolbark

Ryc. Rzeźba we wnętrzu kapliczki w Chechle przy skrzyżowaniu ul. Ogrodziennej z ul. Kluczewską

Ryc. Figura św. Jana Nepomucena, ul. Jurajska 59, Cieślin.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego. Analiza szans i zagrożeń

6.1. Mocne strony środowiska kulturowego

Atutami środowiska kulturowego gminy Klucze są:

- działalność Gminnego Ośrodka Kultury, Izby Regionalnych, stowarzyszeń na rzecz propagowania kultury lokalnej.
- obiekty o wysokich walorach objęte wpisem do rejestru zabytków,
- obecność obiektu sakralnego o wysokich walorach zabytkowych położonego na szlaku architektury drewnianej – kościół filialny p.w. św. Marka w Rodakach,
- obecność obiektu o dużym potencjale turystycznym - wzgórze zamku rycerskiego w Bydlinie położonego na szlaku Orlich Gniazd,
- odtworzenie okopów legionistów w rejonie wzgórze Św. Krzyża w Bydlinie,
- dobry stan znacznej części obiektów,
- koncentracja większości obiektów zabytkowych w miejscach dobrze dostępnych - wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych,
- obiekty stanowiące potencjał dla szlaków tematycznych: młyny, stacja kolejowa w Jaroszowcu,
- renowacja Pałacu Dietla w Kluczach wraz z nadaniem mu nowej funkcji centrum aktywności społeczno-gospodarczej,
- wyeksponowane kapliczki przydrożne o zróżnicowanym charakterze podnoszące walory krajobrazu kulturowego,
- działalność zespołów podtrzymujących tradycje niematerialne,
- działalność kół gospodyń wiejskich,
- atrakcyjne położenie geograficzne i komunikacyjne gminy.

6.2. Słabe strony

Słabą stroną sfery dziedzictwa kulturowego gminy są:

- niewielka liczba obiektów stanowiących przykłady tradycyjnej zabudowy wiejskiej objętych ewidencją zabytków,
- pogarszanie się stanu technicznego części obiektów wpisanych do gminnej ewidencji zabytków,
- niewystarczające wykorzystanie potencjału obiektów,
- brak wystarczających środków u właścicieli obiektów na renowację obiektów zabytkowych,
- niewystarczająca informacja i promocja dotycząca zasobów dziedzictwa kulturowego.

6.3. Szanse

Szanse dla sfery dziedzictwa kulturowego gminy to:

- zachowanie zasadniczych cech krajobrazu kulturowego gminy,
- kultywowanie tradycji niematerialnych poprzez działalność instytucji, stowarzyszeń, zespołów, orkiestr i teatru,
- organizacja imprez służących kultywowaniu lokalnych tradycji,
- podnoszenie atrakcyjności turystycznej z wykorzystaniem zasobów kulturowych,
- utrzymanie, odnawianie obiektów zabytkowych oraz zachowanie ich ekspozycji,
- podnoszenie atrakcyjności turystycznej obszaru w rejonie wzgórza zamkowego w Bydlinie,
- podnoszenie wśród lokalnej społeczności wiedzy i świadomości potrzeb zachowania dziedzictwa kulturowego materialnego i niematerialnego,
- możliwość wykorzystania zewnętrznych, w tym pozakrajowych źródeł finansowania na działania związane z ochroną i promocją dziedzictwa kulturowego,
- rewitalizacja,
- tworzenie systemu informacji turystycznej obejmującego zasoby dziedzictwa kulturowego gminy,
- wzrastająca świadomość wartości obiektów zabytkowych jako produktu turystycznego.

6.4. Zagrożenia

Zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego stanowią:

- niewłaściwa modernizacja zabytkowej zabudowy nie objętej ochroną prawną, przyczyniająca się do obniżania ich walorów,
- brak świadomości walorów i zainteresowania dla utrzymania tradycyjnej zabudowy,
- nieużytkowanie obiektów prowadzące do ich niszczenia,
- brak funduszy na utrzymanie obiektów zabytkowych,
- zastępowanie zabudowy tradycyjnej współczesną - obcą lokalnej tradycji,
- brak remontów obiektów zabytkowych prowadzący do ich utraty.

7. Założenia programowe

7.1. Priorytety programu opieki

Określenie zasobów dziedzictwa kulturowego gminy Klucze, zdiagnozowanie mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń pozwala na wskazanie następującego celu strategicznego: *zachowanie dziedzictwa kulturowego gminy służącego utrwalaniu tożsamości społeczności lokalnej, budowaniu więzi społecznych, zachowaniu ładu przestrzennego, rozwojowi turystyki, oraz promocji gminy.*

Zasoby kulturowe na obszarze gminy powinny, zgodnie z ideą zawartą w strategii województwa małopolskiego, być postrzegane jako czynniki rozwoju społeczno-ekonomicznego.

Ochrona przestrzeni kulturowej nie powinna być pasywna i bierna, ale powinna polegać na efektywnym i racjonalnym zarządzaniu zasobami. Należy dążyć do nadania zabytkom nowych funkcji poprzez nowoczesny model użytkowania łączący ochronę, zwiększanie dostępności, poszukiwanie nowych form opieki i włączanie zasobów dziedzictwa do sektora przemysłu czasu wolnego.

Priorytety programu opieki to:

- 1) Zachowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego gminy,
- 2) Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego,
- 3) Promocja zasobów kulturowych,
- 4) Zwiększanie dostępności obiektów zabytkowych poprzez wykorzystanie ich dla celów turystycznych, kulturowych, edukacyjnych,
- 5) Kształtowanie świadomości mieszkańców gminy dotyczącej walorów historycznej przestrzeni i potrzeby zachowania dziedzictwa kulturowego.

7.2. Kierunki działań

Osiągnięcie priorytetowych celów jest możliwe poprzez:

- 1) hamowanie procesu degradacji wartościowych obiektów i dążenie do poprawy stanu zachowania zasobów,
- 2) dążenie do zagospodarowania zabytkowych obiektów na cele kulturalne, edukacyjne lub turystyczne,
- 3) uwzględnianie problemów ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych i planistycznych gminy,
- 4) wykorzystanie środków finansowych pochodzących z funduszy pozakrajowych, rządowych, samorządowych oraz prywatnych na zadania związane z poprawą stanu i zachowaniem zasobów dziedzictwa kulturowego,
- 5) propagowanie dobrych przykładów zagospodarowania i użytkowania obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe,

- 6) wspieranie inicjatyw na rzecz popularyzacji wiedzy o zabytkach oraz ochrony i opieki nad obiektami zabytkowymi,
- 7) prezentację i kultywowanie lokalnych tradycji i obrzędów związanych z kulturą ludową,
- 8) promocja obiektów zabytkowych, dziedzictwa niematerialnego.

7.3. Zadania

Cele i priorytety programu mogą być realizowane poprzez następujące zadania:

1. wspieranie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych,
2. przygotowanie stałej ekspozycji ukazującej dziedzictwo pałacu i historię rodu Dietlów w Kluczach: przygotowanie scenariusza ekspozycji oraz eksponatów,
3. podejmowanie prac mających na celu podnoszenie atrakcyjności turystycznej obszaru w rejonie wzgórza zamkowego w Bydlinie,
4. wspieranie działań na rzecz pozyskiwania środków zewnętrznych na rewaloryzację obiektów zabytkowych,
5. uzupełnianie i aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków oraz gromadzenie informacji i dokumentacji dotyczącej znajdujących się w niej obiektów,
6. udzielanie wsparcia finansowego zespołom podtrzymującym tradycje niematerialne (dawne zwyczaje, obrzędy, przyśpiewki),
7. wspieranie działalności istniejących Izb Regionalnych oraz tworzenie nowych w pozostałych miejscowościach gminy,
8. rozpoznanie, kontrola stanu zachowania i zabezpieczenia obiektów zabytkowych we współpracy z właścicielami obiektów,
9. wprowadzanie zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym obiektów wpisanych do ewidencji, do dokumentów planistycznych, w szczególności do planów miejscowych,
10. prowadzenie bieżących prac konserwatorskich, pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających przy kapliczkach przydrożnych,
11. znakowanie oraz umieszczanie informacji o najcenniejszych obiektach zabytkowych oraz oznakowanie dróg w celu ułatwienia dojazdu do obiektów,
12. rozbudowanie informacji o zasobach kulturowych znajdujących się na stronach internetowych gminy o dane dotyczące obiektów znajdujących się w ewidencji,
13. wydawanie lub wspieranie publikacji w formie broszur, ulotek, folderów, stron internetowych, filmów związanych z dziedzictwem kulturowym gminy,
14. opracowanie atrakcyjnej graficznie mapy zasobów kulturowych gminy jako formy promocji,
15. tworzenie zbioru i publikowanie materiałów archiwalnych takich jak stare zdjęcia i mapy z obszaru gminy,
16. tworzenie zbioru i publikowanie informacji o dziedzictwie niematerialnym gminy (obyczaje, obrzędy, stroje, przyśpiewki),

17. włączenie edukacji historycznej o obiektach zabytkowych i dziedzictwie niematerialnym do programów nauczania i innych form pracy z dziećmi i młodzieżą (konkursy, imprezy),
18. organizacja szkoleń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, w tym skierowanych do właścicieli obiektów zabytkowych,
19. organizacja imprez związanych z kultywowaniem lokalnych tradycji.

8. Instrumenty realizacji programu opieki nad zabytkami

Realizacja programu opieki nad zabytkami odbywać się powinna bezpośrednio poprzez struktury Urzędu Gminy Klucze oraz pośrednio poprzez współpracę z podmiotami władającymi obiektami zabytkowymi.

Dla realizacji programu, Gmina wykorzystywać może instrumenty prawne, finansowe, koordynacji, społeczne i kontrolne.

Do instrumentów prawnych, wynikających z przepisów ustawowych należą:

- realizacja dokumentów prawnych wydanych przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Krakowie,
- uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego zawierających ustalenia dotyczące ochrony obiektów zabytkowych,
- wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków najcenniejszych obiektów,
- realizacja i zgodność dokumentów gminnych z programem wojewódzkim w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego.

Instrumenty finansowe to:

- dotacje,
- subwencje,
- nagrody,
- zachęty podatkowe dla właścicieli obiektów zabytkowych,
- korzystanie z funduszy Unii Europejskiej.

Instrumenty koordynacji to:

- utrzymywanie spójności projektów i programów zawartych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego,
- współpraca z ośrodkami naukowymi.

Instrumenty społeczne to:

- edukacja,
- promocja,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- działania służące tworzeniu miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Instrumenty kontrolne to:

- aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków,

- monitorowanie stanu zagospodarowania przestrzennego oraz zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282) nakłada na wójtów, burmistrzów i prezydentów obowiązek sporządzania sprawozdań z realizacji programu co 2 lata. Sprawozdanie przedkładane Radzie Gminy powinno zawierać informację o ewentualnych zmianach zachodzących w gminnej ewidencji zabytków oraz rejestrze zabytków, informacje o działaniach podejmowanych na rzecz opieki nad zabytkami oraz o postulatach mieszkańców i właścicieli obiektów dotyczących ochrony obiektów zabytkowych.

Dla oceny realizacji programu proponowane są następujące wskaźniki:

- liczba działań, projektów związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- liczba obiektów poddanych pracom rewaloryzacyjnym, konserwatorskim,
- zestawienie wydatków z budżetu gminy na ochronę, edukację i promocję dotyczące dziedzictwa kulturowego,
- liczba działań, projektów związanych z edukacją kulturową,
- liczba działań, projektów związanych z promocją obiektów zabytkowych,
- zmiany ilości obiektów zabytkowych – wskazanie ilości obiektów rozebranych, zniszczonych, nowo wprowadzonych do ewidencji lub objętych wpisem do rejestru,
- zmiany jakości zasobów obiektów zabytkowych – wskazanie, czy stan zachowania obiektów uległ poprawie, pogorszeniu, czy też utrzymuje się.

10. Źródła finansowania

Podstawową zasadę finansowania zadań z zakresu opieki nad zabytkami określa Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 roku. Zgodnie z zapisami zawartymi w rozdziale 7 ww. Ustawy, obowiązek sprawowania opieki nad zabytkami, w tym finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku spoczywa na osobie fizycznej lub jednostce organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej w/w tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest jej zadaniem własnym.

Źródłem dofinansowania działań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami mogą być ogłaszane corocznie **Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego**. Na rok 2020, podobnie jak w latach poprzednich, ogłoszone zostały m. in. programy:

1. *Dziedzictwo kulturowe - Ochrona zabytków*. Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach programu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk kładziony będzie na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście ogólnoswiatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Określone regulaminem zasady dopuszczają możliwość całkowitego finansowania zadania, to jednakże wsparcie takie będzie można otrzymać tylko w szczególnych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną i naukową i wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub gdy stan zabytku wymaga niezwłocznej interwencji. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie organizatorów będzie podejmowanie przez nich w przeszłości działań zmierzających do zabezpieczenia obiektu, będące wyrazem troski i dbałości o dziedzictwo. Kluczowym efektem działań realizowanych w ramach programu winno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych we współczesnym, podlegającym dynamicznym, nierzadko nieodwracalnym zmianom otoczeniu. Dzięki realizacji nakreślonych wyżej celów obiekty zabytkowe, zachowując status materialnych świadectw minionych wieków, pozostaną integralną, pełnoprawną częścią czasów obecnych i przyszłych. W najbliższych latach wśród dofinansowanych projektów szczególne znaczenie będą ogrywały te, dotyczące obiektów pełniących obecnie lub w przyszłości funkcje kulturalne. Istotnym celem programu jest poprawa stanu instytucji kultury mieszczących się w zabytkowych siedzibach, których remonty ze względu na intensywność użytkowania są szczególnie potrzebne. Skromne środki jakimi dysponują jednostki samorządu terytorialnego a także samorządowe instytucje kultury często nie pozwalają na przeprowadzenie

kompleksowych prac, co z kolei oznacza postępującą degradację zabytkowej substancji i wymaga większego niż dotychczas wsparcia ze strony Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

2. Dziedzictwo kulturowe - Wspieranie działań muzealnych. Celem priorytetu jest wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także - prezentacji zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych. Główny nacisk w ramach programu zostaje położony na projekty kompleksowe, charakteryzujące się wysoką wartością merytoryczną oraz nowatorskimi rozwiązaniami aranżacyjnymi, dopełnionymi umiejętnie wykorzystanymi elementami multimedialnymi. Finansowane w ramach programu zadania konserwatorskie powinny być realizowane w zgodzie z dobrymi praktykami w zakresie opracowywania i ewidencjonowania zbiorów, przy czym szczególnie istotne jest wspieranie działań, które prowadzić będą do zachowania lub przywrócenia stanu właściwego obiektom zagrożonym nieodwracalnym uszkodzeniem. Z kolei projekty wydawnicze, prócz wysokiej wartości prezentowanych treści, powinny wyróżniać się oryginalną i spójną koncepcją graficzną. Zasadniczym celem programu jest wspieranie zadań o charakterze niekomercyjnym. Program umożliwi też wsparcia dla zadań, które wysoką wartość merytoryczną łączą z potencjałem komercyjnym –pod warunkiem, że wsparcie mieści się w dopuszczalnych limitach pomocy publicznej. Biorąc pod uwagę fakt, że istotnym czynnikiem umożliwiającym skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach programu przewidziana jest możliwość finansowania zadań w trybie dwuletnim, a suma tych dofinansowań może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe udzielane będzie tym projektom, których autorzy i wykonawcy gwarantują realizację założonych celów merytorycznych. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie potencjału podmiotów będzie ich doświadczenie, zgodność procedur działania ze standardami rekomendowanymi przez ministerstwo, a także umiejętność nawiązywania współpracy z innymi partnerami na szczeblu lokalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym. Zasadniczym efektem działań finansowanych w ramach programu powinno być umocnienie muzeów oraz innych podmiotów działających w tym obszarze jako ważnych centrów kultury, dzięki którym świadomość historyczna i tożsamość kulturowa obywateli staje się kluczowym elementem kształtującym współczesną przestrzeń społeczną.

W ramach tego programu kwalifikowane są następujące zadania:

- organizacja czasowych wystaw muzealnych;
- modernizacja stałych wystaw muzealnych;
- tworzenie stałych wystaw muzealnych;
- publikacja bezpłatnych katalogów do wystaw bądź zbiorów muzealnych;
- konserwacja zbiorów;
- wyposażenie pracowni konserwatorskich;
- działania multimedialne, realizowane w całości on-line, prezentujące i popularyzujące dokonania z zakresu działań muzealnych.

3. Dziedzictwo kulturowe - Kultura ludowa i tradycyjna. Celem priorytetu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami

(przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania. Strategicznym celem programu jest wspieranie zjawisk związanych z kulturami tradycyjnymi funkcjonującymi na poziomie lokalnym, regionalnym i ogólnopolskim (oraz narodowym), które występują zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich. Dofinansowywane będą przedsięwzięcia związane ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania, w tym odnoszących się także do kultur mniejszości narodowych i etnicznych oraz tradycji środowiskowych (w tym zawodowych i wiekowych np. zjawisk folkloru dziecięcego i młodzieżowego). Inicjatywy te mają przyczyniać się do integracji członków społeczności, wśród których dane zjawiska funkcjonują, i w ramach których są przekazywane (transmitowane). Zadaniem programu jest wspieranie działań związanych z materialnym oraz niematerialnym wymiarem dziedzictwa kulturowego, co wpisuje się w założenia ratyfikowanej w 2011 roku przez Rzeczpospolitą Polską Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Szczególny nacisk w programie zostaje położony na projekty kompleksowe, integrujące zarówno nadawców – twórców depozytariuszy i nosicieli treści kultury wywodzących się ze społeczności lokalnych i regionalnych oraz profesjonalistów i znawców w swoich dziedzinach, jak i odbiorców (indywidualnych i zbiorowych). Istotne jest rejestrowanie, dokumentowanie i archiwizowanie materialnych i niematerialnych przejawów kultur tradycyjnych; tworzenie odpowiednich metod i narzędzi służących ich ochronie i upowszechnianiu; wypracowywanie i dzielenie się dobrymi praktykami oraz nawiązywanie interdyscyplinarnych i międzyśrodowiskowych kontaktów; wykorzystywanie wszelkich form i sposobów promocji podejmowanych działań, w tym tworzenie ogólnodostępnych repozytoriów związanych z zasobami kultur tradycyjnych i ich transformacjami. Biorąc pod uwagę fakt, że czynnikiem wpływającym na skuteczną realizację projektów o wyżej nakreślonym profilu jest stabilność finansowa i organizacyjna, w ramach programu wprowadza się możliwość finansowania zadań w trybie wieloletnim, a suma dofinansowań udzielanych w tym trybie może wynieść do 40% budżetu programu. Wsparcie finansowe kierowane będzie przede wszystkim do zadań konstruowanych w oparciu o różnorodne źródła finansowania, przy założeniu, że autorzy projektów gwarantują stabilność działania i realizację podjętych celów merytorycznych. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie potencjału organizatorów będzie ich doświadczenie oraz umiejętność pozyskiwania znaczących środków na realizację zadania, a także zdolność do nawiązywania współpracy z innymi partnerami na szczeblu lokalnym, regionalnym, ogólnopolskim i międzynarodowym. Zasadniczym celem programu jest wspieranie zadań o charakterze niekomercyjnym. Program umożliwi też wsparcia dla zadań, które wysoką wartość merytoryczną łączą z potencjałem komercyjnym – pod warunkiem, że wsparcie mieści się w dopuszczalnych limitach pomocy publicznej. Ze względu na specyfikę programu szczególnie ważne dla realizacji jego celów są zadania, dla których problematyka związana z kulturami tradycyjnymi (zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym) będzie punktem wyjścia do podjęcia działań na rzecz integracji społeczności lokalnych, co przyczynić się może do wzmacniania tożsamości i budowania poczucia dumy z przejawów lokalnych i regionalnych kultur. W roku 2020 zakres programu pozostaje nadal rozszerzony o zadania, związane w sposób bezpośredni z międzypokoleniowym przekazem unikatowej wiedzy i umiejętności kulturowych,

adresowane do „mistrzów tradycji”, będących depozytariuszami wiedzy lokalnej i regionalnej. Zakres podejmowanych działań jest zgodny z założeniami Konwencji UNESCO z 2003 roku. Głównym celem tego trybu dofinansowania jest wspieranie procesu transmisji w obrębie danej wspólnoty kulturowej, przejawiającego się w bezpośrednim przekazie wiedzy, umiejętności, funkcji – ze szczególnym naciskiem na ich unikatowość, bądź zagrożenie zanikiem. Istotnym jest przy tym czynnik in situ – przekaz winien odbywać się pomiędzy osobami wywodzącymi się z tej samej wspólnoty i kultury lokalnej, bądź możliwie najbliższej. Sposób przekazywania powinien odbywać się w jak najbardziej naturalny sposób, z uwzględnieniem lokalnie rozwijających się technik i sposobów transmisji, będących integralną częścią tradycji.

W ramach tego programu kwalifikowane są następujące zadania:

- Dokumentacja, archiwizacja i jak najszersze udostępnianie unikalnych zjawisk z zakresu dziedzictwa kultur tradycyjnych;
- Przygotowanie ekspertyz, opinii oraz programów ochrony dotyczących zjawisk kultur tradycyjnych, w tym prowadzenia ewaluacji, konsultacji społecznych związanych z realizacją postulatów Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- Publikacje związane z dokumentacją kultur tradycyjnych oraz współczesnych kontekstów ich funkcjonowania;
- Animacja kulturowa i społeczna prowadzona w oparciu o materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe, wspomagająca lokalne społeczności w twórczych działaniach nawiązujących do miejscowych tradycji;
- Działania edukacyjne, w tym: warsztaty, kursy, szkolenia dotyczące zagadnień szeroko pojętej kultury tradycyjnej;
- Działania popularyzujące unikalne i żywe elementy kultur tradycyjnych, w tym konkursy, przeglądy, festiwale, wystawy, seminaria i konferencje;
- Zadania o charakterze artystycznym i użytkowym, inspirowane tradycyjną twórczością, o charakterze interdyscyplinarnym i międzyśrodowiskowym,
- Prowadzenie nauki –szkolenia przez konkretnego „mistrza” (przekaz bezpośredni wiedzy i umiejętności osobom szczególnie zainteresowanym praktyczną kontynuacją danej profesji) w zakresie różnych dziedzin niematerialnego dziedzictwa kulturowego: literatura, muzyka, śpiew, taniec, sztuka, rękodzieło, rzemiosło ludowe, rzemiosło artystyczne, praktyka obrzędowa, tradycyjna uprawa i hodowla w tym potrawy obrzędowe oraz inne przejawy kultury spełniające kryteria niematerialnego dziedzictwa.

4. Dziedzictwo kulturowe – Ochrona zabytków archeologicznych. Strategicznym celem Programu jest świadoma i zrównoważona ochrona dziedzictwa archeologicznego in situ, zgodna z normami międzynarodowymi, wskazanymi w Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (Konwencja Maltańska) i Międzynarodowej Karcie Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICOMOS (Karta Lozańska). Program ma dwa cele szczegółowe. Pierwszym jest wzmocnienie instrumentów ochrony konserwatorskiej zasobu dziedzictwa archeologicznego wpisanego do rejestru zabytków poprzez lepsze rozpoznanie, analizę i dokumentację stanowisk archeologicznych z wykorzystaniem nowoczesnych metod badawczych, które dają szansę na weryfikację ustaleń naukowych z ograniczeniem do minimum działań destrukcyjnych.

Konieczność podjęcia działań w tym zakresie wynika z ustaleń weryfikacji tego zasobu, przeprowadzonej w ramach Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017. Drugim celem szczegółowym Programu jest wspieranie działań mających na celu opracowanie i upowszechnienie wyników zakończonych już, często jeszcze w XX w., badań archeologicznych, które nie zostały dotychczas wprowadzone do obiegu naukowego. Upowszechnienie i wprowadzenie do obiegu naukowego pozyskanych w wyniku badań informacji o naszym dziedzictwie kulturowym jest warunkiem wykorzystania tych danych do jego ochrony i zachowania dla przyszłych pokoleń.

Szczegółowe cele Programu będą realizowane poprzez dwie kategorie zadań:

- weryfikacja zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, w przypadku których ustalenia co do lokalizacji, zasięgu, chronologii i/lub funkcji nie mają wystarczających podstaw naukowych, zwłaszcza tych nieposiadających własnej formy terenowej;
- opracowanie i publikacja książkowa wyników badań archeologicznych, zwłaszcza tych zakończonych przed 2000 r.

Zasadniczym efektem działań finansowanych w ramach programu powinno być upowszechnienie w środowisku naukowym i konserwatorskim wyników przeprowadzonych dotychczas badań, a także przekazanie wojewódzkim konserwatorom zabytków dokumentacji niezbędnej do prowadzenia dalszych działań administracyjnych i konserwatorskich służących świadomej i zrównoważonej ochronie dziedzictwa. Równoległe działania te powinny rozwijać świadomość społeczną, zarówno jeśli chodzi o wartość dziedzictwa archeologicznego, jak i potrzebę jego zachowania i ochrony, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

5. Dziedzictwo kulturowe – Miejsca pamięci i trwale upamiętnienia w kraju. Strategicznym celem programu jest wspieranie opieki nad miejscami pamięci i trwałymi upamiętnieniami na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski. Wspierane są także działania mające na celu upowszechnianie wiedzy na temat miejsc, faktów i postaci związanych z walką i męczeństwem. W sposób szczególny dotyczy to miejsc noszących ślady masowych zbrodni reżimów totalitarnych. Realizacja ustawowych zadań Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego służy podtrzymywaniu i rozpowszechnianiu tradycji narodowej i państwowej.

Celem programu jest otoczenie miejsc pamięci i trwałych upamiętnień opieką polegającą w szczególności na:

- 1) naukowym badaniu i dokumentowaniu miejsca pamięci oraz wydarzeń i osób z nim związanych;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy miejscach pamięci;
- 3) zabezpieczeniu i utrzymaniu miejsca pamięci oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) utrwaleniu wartości i autentyczności miejsc pamięci;
- 5) popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy o miejscu pamięci oraz jego znaczeniu dla historii, dziedzictwa i tożsamości narodowej.

6. Dziedzictwo kulturowe – Groby i cmentarze wojenne w kraju. Celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem. Realizacja ustawowych zadań Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego służy podtrzymywaniu i rozpowszechnianiu tradycji narodowej i państwowej. Celem programu jest otoczenie grobów i cmentarzy wojennych w kraju opieką polegającą na:

- prowadzeniu robót budowlanych, prac remontowych, konserwatorskich i restauratorskich;
- zabezpieczeniu i utrzymaniu w jak najlepszym stanie;
- prowadzeniu badań archeologicznych i prac poszukiwawczych;
- prowadzeniu prac związanych z urządzeniem grobu/kwatery/cmentarza wojennego;
- dokumentowaniu i prowadzeniu badań naukowych;
- popularyzowaniu i upowszechnianiu wiedzy.

7. Dziedzictwo kulturowe – Kultura cyfrowa. Strategicznym celem programu jest opracowanie i digitalizacja zasobów dziedzictwa kulturowego oraz udostępnianie i umożliwianie ponownego wykorzystywania zasobów cyfrowych do celów popularyzacyjnych, edukacyjnych i naukowych. W ramach programu możliwa jest realizacja projektów edukacyjnych dotyczących wykorzystania zasobów cyfrowych. Zwiększenie dostępności opracowanych i zdigitalizowanych zbiorów, przy zastosowaniu atrakcyjnych form ich prezentacji, także wykorzystujących możliwości nowoczesnych technologii, ma na celu przełamywanie barier w dostępie do dóbr kultury, w tym w dostępie do kultury dla osób z niepełnosprawnościami i wykluczonych cyfrowo. Prowadzenie działań edukacyjnych związanych z zasobami cyfrowymi ma służyć świadomemu i bezpiecznemu korzystaniu z nowych mediów oraz rozwojowi kompetencji związanych ze stymulowaniem działań twórczych obywateli w posługiwaniu się nimi. Zadania składające się na zasadnicze cele programu obejmują udostępnianie za pośrednictwem nowych mediów wartościowych zasobów polskiego dziedzictwa kulturowego w postaci cyfrowych muzeów, bibliotek oraz archiwów, umożliwiających także ponowne wykorzystywanie zasobów. Celem programu jest także zwiększenie dostępności cyfrowych zasobów bibliotecznych, archiwalnych, zabytkowych, muzealnych oraz audiowizualnych oraz realizacja wartościowych projektów edukacyjnych z zakresu cyfrowych zasobów kultury. Zadania powinny być realizowane pod merytorycznym nadzorem ekspertów z danej dziedziny i w oparciu o spójną koncepcję – zarówno działań merytorycznych, jak i adekwatnych dla ich realizacji wymagań technologicznych. Istotnym elementem realizowanych zadań powinna być dbałość o zapewnienie dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami, o których mowa w art. 2 pkt. 3 ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, w tym osób z niepełnosprawnościami oraz osób doświadczających czasowych lub trwałych ograniczeń funkcjonalnych, w tym uwzględnianie wytycznych zawartych w ustawie z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych.

8. Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Kulturowego. Strategicznym celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania funduszy europejskich na rzecz rozwoju kultury poprzez zapewnienie środków na dofinansowanie tzw. wkładu własnego dla zadań realizowanych przy udziale programów europejskich, a także poprzez dofinansowanie kosztów niekwalifikowanych związanych bezpośrednio z celami kulturalnymi ujętych w umowie o dofinansowanie ze środków europejskich. Katalog działań realizujących cele programu, obejmuje zarówno działania inwestycyjne, jak i tzw. projekty „miękkie”, realizujące najistotniejsze dla rozwoju kultury cele artystyczne i edukacyjne. W zakresie projektów inwestycyjnych preferowane są zamierzenia kompleksowe i gwarantujące zwiększenie dostępu do kultury. Dofinansowanie w ramach programu otrzymać mogą także projekty o znacznie mniejszym zasięgu, lecz ważne dla lokalnych społeczności. Preferowane będą zadania, których realizacja wpływa w sposób znaczący na dostępność do kultury na danym obszarze, jak również angażujące różnorodne grupy społeczne. W odniesieniu do projektów „miękkich” preferowane będą projekty wspierające międzynarodową współpracę artystów, jak również projekty służące budowie kompetencji i konkurencyjności sektora kultury oraz projekty mające na celu zwiększenie dostępu do kultury.

Informacje dotyczące trybu składania wniosków znajdują się na stronach internetowych Ministerstwa: <http://www.mkidn.gov.pl>

Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Właściciel lub posiadacz zabytku, tzn. osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru zabytków jako „sprawująca opiekę nad zabytkiem” może ubiegać się o przyznanie dotacji celowej przyznawanej z budżetu państwa. Sposób i zakres udzielanych dotacji został szczegółowo określony w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2020 r. poz. 282). Tryb i zasady udzielania dotacji celowych oraz stosowny druk wniosku o udzielenie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017r., poz.1674). Warunkiem ubiegania się właściciela lub posiadacza zabytku o dotację celową na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku jest posiadanie odrębnej decyzji o wpisie obiektu do rejestru zabytków lub wyszczególnienie zabytku w decyzji wpisującej zespół obiektów do rejestru zabytków.

Dotacje samorządu województwa małopolskiego

Samorząd Województwa Małopolskiego co roku organizuje konkursy dotacyjne na realizację zadań w dziedzinie kultury. Na 2020 rok zaplanowano m.in.:

1. *Konkurs „Ochrona zabytków Małopolski”*

„Ochrona zabytków Małopolski” to konkurs dla jednostek samorządu terytorialnego podejmujących prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy

zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na terenie województwa małopolskiego. Wnioski o dotacje można składać do dnia 15 grudnia każdego roku kalendarzowego z całorocznym harmonogramem prac przy zabytku planowanych do wykonania w kolejnym roku. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane zabytku może finansować nakłady konieczne, obejmujące:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza;
- zabezpieczenie, zachowanie i utwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50 % oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

2. Konkurs „Kapliczki Małopolski”

„Kapliczki Małopolski” to konkurs dla jednostek samorządu terytorialnego podejmujących prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkowych kapliczkach, znajdujących się na terenie województwa małopolskiego. Kapliczki, przy których będą wykonywane prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane nie muszą być wpisane do rejestru zabytków województwa małopolskiego lub gminnych ewidencji zabytków, ale powinny charakteryzować się wartościami artystycznymi i historycznymi. Zakres prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych będących przedmiotem wniosku powinien obejmować kompleksową konserwację lub restaurację zabytkowej kapliczki wraz z zagospodarowaniem najbliższego otoczenia. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkowej kapliczce może obejmować finansowanie nakładów koniecznych, obejmujących:

- 1) osuszenie i wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- 2) stabilizację konstrukcyjną,
- 3) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji,
- 4) odtworzenie części składowych,
- 5) uporządkowanie i zagospodarowanie bezpośredniego otoczenia,
- 6) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonywania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- 7) wykonanie tabliczki informującej o udzieleniu dotacji z budżetu województwa małopolskiego,
- 8) wykonanie dokumentacji powykonawczej.

3. Konkurs „Mecenat Małopolski – I edycja”

„Mecenat Małopolski – I edycja” to otwarty konkurs ofert, który ma na celu wyłonienie ofert i zlecenie podmiotom prowadzącym działalność pożytku publicznego realizacji zadań publicznych Województwa Małopolskiego w obszarze kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego. O przyznanie dotacji na realizację zadania mogą ubiegać się organizacje pozarządowe, zgodnie z art. 3 ust. 2 oraz podmioty wymienione w art. 3 ust. 3 UoDPPioW, zwane dalej „Oferentami” jeśli ich cele statutowe są zgodne z obszarem, celami i założeniami konkursu, w jakim realizowane jest zadanie.

W ramach konkursu wspierane będą zadania:

1. wzbogacające ofertę kulturalną Małopolski poprzez realizację działań kulturalnych, animacyjnych, artystycznych oraz chroniących dziedzictwo kulturalne Małopolski, takich jak np. koncerty, wystawy, festiwale, przeglądy, konkursy lub inne;
2. rozwijające kompetencje kulturowe mieszkańców Małopolski poprzez edukację kulturalną i animację kultury;
3. polegające na przygotowaniu i prezentacji wydarzeń artystycznych mogących mieć wpływ na promocję kultury Małopolski zarówno w kraju, jak i za granicą;
4. utrzymujące tożsamość lokalną i regionalną szczególnie poprzez wspieranie folkloru;
5. zachowujące i utrwalające w formie cyfrowej zasoby dziedzictwa kulturowego;
6. promujące kulturę i tradycje mniejszości narodowych i grup etnicznych zamieszkujących Małopolskę;
7. zachęcające do aktywnego i twórczego udziału w kulturze i tworzenia treści kulturowych oraz wspomagające rozwój wspólnot i społeczności lokalnych;
8. upowszechniające tradycje walk o niepodległość i suwerenność RP.

4. Konkurs „Mecenat Małopolski bis”

„Mecenat Małopolski bis” przewiduje wspieranie zadań publicznych, mających charakter wieloletnich, cyklicznych (realizowanych co najmniej od 3 lat lub 3 edycji) przedsięwzięć z zakresu kultury i sztuki, których głównym celem jest:

1. wzbogacanie oferty kulturalnej Małopolski poprzez realizację działań kulturalnych, animacyjnych, artystycznych oraz chroniących dziedzictwo kulturalne Małopolski, takich jak np. koncerty, spektakle teatralne, wystawy, przeglądy, konkursy, festiwale, wydarzenia muzyczne, teatralne, plastyczne, filmowe, fotograficzne, video art oraz inne wydarzenia kulturalne realizowane na terenie województwa małopolskiego;

2. rozwijanie kompetencji kulturowych mieszkańców Małopolski poprzez edukację kulturalną i animację kultury;
3. zachęcanie do aktywnego i twórczego udziału w kulturze i tworzenia treści kulturowych;
4. budowanie partnerstw w działaniach artystycznych i twórczych, w tym partnerstw publiczno-społecznych i społecznej odpowiedzialności przedsiębiorstw;
5. wzmacnianie pozycji twórców i aktywności twórczej poprzez realizację projektów artystycznych i kulturalnych o wybitnych walorach rozwojowych i promocyjnych, w tym poza regionem;
6. kreowanie i promocja Małopolski jako ważnego ośrodka życia kulturalnego;
7. przybliżanie i popularyzowanie wybitnych dzieł muzyki, teatru, tańca, kinematografii oraz sztuk wizualnych;
8. zachowanie i ochrona materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
9. realizacja wartościowych projektów z zakresu świadomości kultury, sztuki oraz postaw otwartych i kreatywnych;
10. wzmacnianie znaczenia kultury w rozwoju społecznym oraz gospodarczym regionu.

O przyznanie dotacji na realizację zadania mogą się ubiegać następujący oferenci z zastrzeżeniem, że ich cele statutowe są zgodne z dziedziną w jakiej realizowane jest zadanie:

1. organizacje pozarządowe w rozumieniu ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie oraz organizacje zwykłe.
2. osoby prawne i jednostki organizacyjne działające na podstawie przepisów o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, o stosunku Państwa do innych kościołów i związków wyznaniowych oraz o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, jeżeli ich cele statutowe obejmują prowadzenie działalności pożytku publicznego,
3. stowarzyszenia jednostek samorządu terytorialnego, prowadzące działalność pożytku publicznego,
4. spółdzielnie socjalne,
5. spółki akcyjne i spółki z ograniczoną odpowiedzialnością oraz kluby sportowe będące spółkami działającymi na podstawie przepisów ustawy z dnia 25 czerwca 2010 r. o sporcie które nie działają w celu osiągnięcia zysku oraz przeznaczają całość dochodu na realizację celów statutowych oraz nie przeznaczają zysku do podziału między swoich członków, udziałowców, akcjonariuszy i pracowników.

Szczegółowe informacje są dostępne na stronie: <https://www.malopolska.pl/dla-mieszkanca/kultura-i-dziedzictwo/konkursy-grantowe/>.

Fundusz kościelny

Fundusz kościelny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji działa na rzecz wszystkich Kościołów i innych związków wyznaniowych posiadających uregulowany status prawny w Rzeczypospolitej Polskiej. Dofinansowanie kierowane jest m. in. na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo. Dotacje na ten cel przeznaczane są, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i

wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

Szczegółowe informacje są dostępne na stronie <https://www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny>.

Fundusze strukturalne

Fundusze strukturalne stanowią największe źródło finansowania unijnego dla państw członkowskich. Utworzone zostały w celu restrukturyzacji i modernizacji gospodarek państw członkowskich Unii Europejskiej. W ramach funduszy strukturalnych Uczelnia może pozyskiwać środki na projekty badawcze, edukacyjne, a także inwestycyjne. Projekty mogą być realizowane zarówno w partnerstwach, jak i samodzielnie przez jednostkę. W okresie programowania 2014-2020 uruchomiono w ramach funduszy strukturalnych 7 programów oraz 16 programów regionalnych (po 1 dla każdego województwa). Szczegółowe informacje są dostępne na stronie <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/>. Dziedzictwo kulturowe może korzystać m.in. z następujących programów:

- Program Infrastruktura i Środowisko

Infrastruktura i Środowisko 2014-2020 jest dofinansowaniem dla następujących obszarów: gospodarka niskoemisyjna, ochrona środowiska, przeciwdziałanie i adaptacja do zmian klimatu, transport i bezpieczeństwo energetyczne oraz ochrona zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Jednym z obszarów wsparcia programu Infrastruktura i Środowisko 2014-2020 jest Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury. Projekt dotyczy inwestycji w ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego oraz zasobów kultury, np. instytucji kultury, szkół artystycznych.

Szczegółowe informacje są dostępne na stronie <http://www.pois.gov.pl/#strona=1&zakladka=2>

- Program Operacyjny Polska Cyfrowa 2014 – 2020

Polska Cyfrowa to program kierowany przede wszystkim dla projektów inwestycyjnych poszerzających dostęp do sieci szerokopasmowych. Jednocześnie kontynuowane będzie wdrażanie systemów stwarzających możliwość załatwiania wielu spraw urzędowych, związanych z edukacją czy usługami zdrowotnymi on-line. Dofinansowane będą również działania pomagające odnaleźć się w wirtualnej rzeczywistości osobom, które mogą mieć z tym problemy, np. w wieku 50+ lub niepełnosprawnym. Ze wsparcia Programu Polska Cyfrowa możesz korzystać na dwa sposoby – jako realizator projektów lub użytkownik infrastruktury, która powstała dzięki dofinansowaniu.

O dotacje z Programu Polska Cyfrowa mogą zatem występować:

- przedsiębiorstwa telekomunikacyjne,
- jednostki administracji rządowej oraz jednostki im podległe lub przez nie nadzorowane,
- jednostki naukowe,
- państwowe organizacje kultury,
- organizacje pozarządowe.

Szczegółowe informacje są dostępne na stronie <https://www.polskacyfrowa.gov.pl/>

Mechanizm Finansowy EOG i Norweski Mechanizm Finansowy

Fundusze norweskie i EOG są formą bezzwrotnej pomocy zagranicznej przyznanej przez Islandię, Norwegię i Liechtenstein nowym członkom UE – kilkunastu państwom Europy Środkowej i Południowej oraz krajom bałtyckim. Fundusze te są związane z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej oraz z jednoczesnym wejściem naszego kraju do Europejskiego Obszaru Gospodarczego (który tworzą państwa UE oraz Islandia, Liechtenstein i Norwegia). W zamian za udzielaną pomoc finansową, państwa-darczyńcy korzystają z dostępu do rynku wewnętrznego UE mimo, że nie są jej członkami. Głównym celem dofinansowania jest przyczynianie się do zmniejszania różnic ekonomicznych i społecznych w obrębie EOG oraz wzmacnianie stosunków dwustronnych pomiędzy państwami-darczyńcami a państwem-beneficjentem.

W Polsce za koordynację wdrażania Funduszy norweskich i EOG odpowiada Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, pełniące rolę tzw. Krajowego Punktu Kontaktowego (KPK). Obecnie w ramach Programu Kultura prowadzone są dwa działania: Działanie I Poprawa zarządzania dziedzictwem kulturowym (projekty inwestycyjne) i Działanie II Poprawa dostępu do kultury i sztuki (partnerskie projekty kulturalno - artystyczne) z których mogą skorzystać np. publiczne instytucje kultury, archiwa państwowe, publiczne szkoły i uczelnie artystyczne, kościoły i związki wyznaniowe, organizacje pozarządowe z sektora kultury, jednostki samorządu terytorialnego. Szczegółowe informacje są dostępne na stronie <http://eog.2014-2021.gov.pl/>.

11. Literatura

- Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, F. Kiryk (red.) , Warszawa-Kraków 1978.
- Dzieje Bukowna*, Olgierd Dziechciarz, Jacek Sypień. Bukowno 2017.
- Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju - Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności*, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2013.
- Ewidencja zabytków Gminy Klucze*, Klucze 2020 r.
- Ewidencja zabytków Gminy Klucze*, Klucze 2011 r.
- Gminny Program Rewitalizacji na lata 2016-2022 dla Gminy Klucze - aktualizacja*, Uchwała nr LX/384/2018 Rady Gminy Klucze z dnia 10 lipca 2018 r.
- Kapliczki Ziemi Olkuskiej, Świadkowie historii, obyczaju, wiary ojców*, Olkusz 2009.
- Karty ewidencji zabytków archeologicznych (AZP)*.
- Klucz do wspomnień*, pismo społeczno-kulturalne koła literackiego „STROFY” działającego przy Gminnej Bibliotece Publicznej w Kluczach, Klucze.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030*, przyjęta przez Radę Ministrów 13 grudnia 2011 r., Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2012.
- Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019 – 2022*, przyjęty Uchwałą Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. *Narodowa strategia rozwoju kultury na lata 2004-2013*, Ministerstwo Kultury.
- Plany Rozwoju Miejscowości: Bogucin Duży, Bydlin, Cieślin, Hucisko, Klucze, Kolbark, Krzywopłaty, Kwaśniów Dolny, Kwaśniów Górny, Rodaki, Ryczówek, Zalesie Golczowskie*, Uchwała Nr XLV/351/10 Rady Gminy Klucze z dnia 27 stycznia 2010 r. w sprawie: zatwierdzenia Planów Odnowy Miejscowości.
- Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego gminy Klucze*, Uchwała Nr XLIII/290/05 Rady Gminy Klucze z dnia 4 kwietnia 2005 r. z późn. zm.
- Plany Rozwoju Miejscowości: Chechło, Jaroszewiec i Golczowice*, Uchwała Nr XXX/226/09 Rady Gminy Klucze z dnia 29.01.2009 r. w sprawie: zatwierdzenia Planów Odnowy Miejscowości.
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego*, przyjęty Uchwałą Nr XLVII/732/18 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 26 marca 2018 r. w sprawie zmiany Uchwały Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 22 grudnia 2003 roku
- Strategia rozwoju gminy Klucze na lata 2014-2022* Uchwała nr LVII/319/2014 Rady Gminy Klucze z dnia 30 października 2014 r.
- Strategia Rozwoju Powiatu Olkuskiego na lata 2016-2023* - Uchwała Nr XVIII/159/2016 Rady Powiatu w Olkuszu z dnia 25 maja 2016 r.

Strategia rozwoju województwa „Małopolska 2030”, przyjęta Uchwałą Nr 1612/19 Zarządu Województwa Małopolskiego z dnia 29 sierpnia 2019 r.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Klucze, Uchwała nr XXII/142/2016 z dnia 23.06.2016 r. z późn. zm.

Sztuka ziemi krakowskiej, T. Chrzanowski, M. Kornecki, Kraków 1982.

Uzupełnienie narodowej strategii rozwoju kultury na lata 2004 – 2020, Ministerstwo Kultury, Warszawa 2005.

Wojewódzki program opieki nad zabytkami w Małopolsce na lata 2018 – 2021, przyjęty Uchwałą Nr VI/49/19 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 25 lutego 2019 r.

Wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa małopolskiego z uwzględnieniem podziału na powiaty i gminy, Stan na styczeń 2020 r., Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków, Kraków 2020.

Ze studiów nad średniowiecznymi wsiami olkuskimi i podkrakowskimi, B. Górnisiewicz, Teka KUiA, t. XXIII, Ossolineum 1990.

Strony internetowe:

Biuletyn Informacji Publicznej (<https://bip.malopolska.pl/ugklucze>)

Biblioteka Klucze (biblioteka-klucze.pl)

Centralna Biblioteka Folkloru Polskiego etnoZAGRODA (www.etnozagroda.pl)

Dialekty i gwary polskie (<http://www.dialektologia.uw.edu.pl>)

Fundusze Europejskie w Małopolsce (www.fundusze.malopolska.pl)

Fundusze Europejskie (<https://www.funduszeeuropejskie.gov.pl>)

Gmina Klucze (<http://www.gmina-klucze.pl>)

Gminny Ośrodek Kultury w Kluczach (<https://www.gokklucze.pl/>)

Małopolska – Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego (www.malopolska.pl)

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (www.mkidn.gov.pl)

Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (www.gov.pl/web/rolnictwo)

Narodowy Instytut Dziedzictwa (www.nid.pl)

Niematerialne Dziedzictwo Kulturowe (<http://niematerialne.nid.pl/>)

Portal Funduszy Europejskich (www.funduszeeuropejskie.gov.pl)

Przegląd Olkuski (<https://przeglad.olkuski.pl>)

SOKÓŁ Małopolskie Centrum Kultury (www.mcksokol.pl)

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków (www.wuoz.malopolska.pl)

Zabytek (<https://zabytek.pl/>)